

FAIRTRADE
SVERIGE

"När jag började här visste jag ingenting om arbetet. Men jag lärde mig steg för steg och blev förälskad i processen. Tack vare alla förmåner som erbjuds kvinnor på plantagen, har jag kunnat försörja mina barn och bli mer självständig."

Marelvís Fajardo Severiche, anställd vid den Fairtrade-certifierade bananplantagen Inversiones TIN SAS i Colombia.

Mer än bara överleva

RAPPORT 2025

Mot levnadslöner och levnadsinkomster
i globala leverantörsled.

Tillsammans för en lön att leva på

Tänk dig att du var tvungen att välja bort en eller flera av följande saker från ditt liv: bostad, mat, rent vatten, skolgång för barnen, sjukvård, transporter, kläder eller en buffert för oförutsedda utgifter. Vad skulle det göra med din livskvalitet?

Det är förstås omöjligt att svara på. Många skulle hävda att livskvalitet inte går att mäta. Men faktum är att det är precis det som begreppen levnadslön och levnadsinkomst handlar om: Att identifiera vad som ingår i en *värdig* levnadsstandard i en viss kontext, och sätta en konkret siffra på vad som behövs för att uppnå den standarden. Den siffran kan arbetsgivare, företag, konsumenter och organisationer som Fairtrade sedan använda för att sätta hållbara priser, ställa krav och påverka den globala handeln.

När vi bad svenska folket välja bort något från sina liv var de vanligaste svaren transporter, rena kläder och en buffert för oförutsedda händelser.¹ Men ingen borde tvingas stå inför valet mellan att kunna betala för barnens skolskjuts eller ersätta ett par trasiga skor. En värdig levnadsstandard skulle faktiskt kunna definieras som rätten att *slippa* ta sådana beslut. Människor ska ha råd med båda, inklusive en liten extra buffert om något oväntat händer. Det handlar helt enkelt om skillnaden mellan att bara överleva och att faktiskt *leva*. Och alltför många odlare och anställda i de globala leverantörsleden har i dag bara råd med det förstnämnda.

I tider av höga konsumentpriser och osäkerhet är det lätt att fastna i det egna livet, som också det ska *levas*. Samtidigt visar de höjda priserna tydligare än någonsin hur sammankopplade vi är. Om vi inte investerar i det globala jordbruket nu, kommer odlare och anställda varken kunna – eller vilja – fortsätta bedriva sitt arbete. Då stiger priserna ytterligare, och hela grunden för vår gemensamma livsmedelsförsörjning hotas.

Levnadslöner och levnadsinkomster är en del av Fairtrades DNA och jag är stolt över att representera en organisation med det som mål – men jag vet också att det inte är något vi kan uppnå på egen hand. Tvärtom krävs en kraftsamling för att säkerställa att de odlare och anställda som möjliggör mat på våra bord, får en ersättning som går att leva på. Metoderna finns – och många av dem är närmare till hands än på länge. Det gäller bara att vi använder dem.

Ulrika Urey, generalsekreterare Fairtrade Sverige

Sammanfattning

Denna rapport undersöker levnadslöner och levnadsinkomster i globala leverantörsled för råvaror från länder med utbredd fattigdom. En **levnadslön** är den ersättning som en anställd behöver per vecka för att täcka kostnaderna för en värdig levnadsstandard för sig och sin familj. En **levnadsinkomst** är den totala nettoinkomst som ett odlarhushåll behöver över ett år. Målet är detsamma: att kunna försörja sig på sitt arbete och ha råd med grundläggande behov som mat, vatten, bostad och sjukvård – samt en liten buffert för oväntade händelser.

Vår sammanställning av tolv studier från *Anker Research Institute* – den internationellt ledande aktören för att fastställa nivåer för levnadslöner och levnadsinkomster – visar att lönerna på många håll ligger långt under nivåerna för levnadslöner. Resultaten visar att faktiska löner inom sektorerna kaffe, te, banan,

bomull och textil i median bara uppgår till 48,5 procent av vad som krävs för en levnadslön. I det lägsta fallet rör det sig om endast 22 procent, i det högsta fallet 96 procent.

Två sektorer studeras särskilt: bananer och kaffe. För anställda vid bananplantager är facklig organisering, kollektivavtal och anständiga arbetsvillkor centrala delar. För kaffeodlare är i stället priset de får för sin gröda avgörande – liksom tillgång till teknisk assistans, klimatrezilienta odlingsmetoder och långsiktiga handelsrelationer. I båda fallen krävs att aktörer längs hela värdekedjan tar sitt ansvar och är beredda att betala ett pris som möjliggör en hållbar försörjning.

För att odlare och anställda ska kunna fortsätta producera mat – och för att våra livsmedelssystem ska

vara hållbara – krävs kraftsamling. Levnadslöner och levnadsinkomster är inte bara en rättighet, de är en förutsättning för framtiden.

Rapporten avslutas med konkreta rekommendationer till företag, upphandlande myndigheter och Sveriges regering.

1 Verian 2025.

Innehåll

4 Det här är levnadslön och levnadsinkomst

Ett mer rättvisande mått på välbefinnande

Så räknas nivåerna ut

Levnadslön och levnadsinkomst – en mänsklig rättighet

6 Så kan levnadslöner och levnadsinkomster bli verklighet

Så jobbar Fairtrade

10 Mot levnadslöner på bananplantager

Stora ojämlikheter i värdekedjan

Fackliga rättigheter hårt ansatta

"Värdiga löner" i Ecuador

Företag bör välja ansvarsfulla inköpsmetoder

Levnadslön genom Fairtrades minimipris

Levnadslön genom Fairtrades bananbonus

16 Levnadslöner och faktiska löner runt om i världen

Anställda tjänar knappt hälften av en levnadslön

18 Priset på kaffe – extremt volatilt och helt avgörande

Fattigdom och stor sårbarhet för klimatförändringar

Ojämlikhet och fluktuerande pris

Fairtrades minimipris – ett skyddsnät när världsmarknadspriset faller

Korrelation mellan världsmarknadspris och höjda inkomster

Prishöjningar inte enda lösningen

Gynnsamma förutsättningar och hållbar produktion

Så kan företag investera för att nå levnadsinkomster

Fairtrade bidrar till att stänga gapet till en levnadsinkomst

28 Avslutande analys

Olika utmaningar för olika sektorer

Nödvändighet för framtida livsmedelsproduktion

I verktygslådan för en mer hållbar världshandel

Ökat momentum i tider av höga priser

30 Rekommendationer

Till företag

Till upphandlande myndigheter

Till Sveriges regering

Det här är levnadslön och levnadsinkomst

En levnadslön är den ersättning som en anställd behöver under en arbetsvecka på en viss plats för att uppnå en värdig levnadsstandard för sig och sin familj.

Så lyder den officiella definitionen av begreppet **levnadslön** enligt det internationella nätverket *Global Living Wage Coalition*.² Många av de människor som befinner sig i början av globala leverantörsled för några av våra populäraste råvaror är dock småskaliga odlare i familj jordbruk. För dem är **lön** inte relevant utan snarare **inkomsten** sett över ett år. Då gäller i stället begreppet **levnadsinkomst**. Målet är emellertid detsamma, oavsett försörjningsform: Odlare och anställda i den globala världshandeln ska kunna leva på sitt arbete och planera för sin framtid. De har – likt alla andra människor i världen – rätt till en **värdig levnadsstandard**, vilket inkluderar mat, vatten, bostad, utbildning, hälsovård, transporter, kläder och andra väsentliga behov, inklusive en buffert för oväntade händelser. Det kan låta självklart, men är långt ifrån verklighet för miljontals odlare och anställda i länder med utbredd fattigdom som dagligen sliter för att vi ska ha mat på våra bord.

Avsaknad av levnadslön är vanlig på blomsterplantager, bananplantager, vinodlingar, teplantager och inom klädindustrin. I Bangladesh, exempelvis, beräknas anställda inom klädindustrin behöva en 80-procentig löneökning för att nå levnadslön. Det är inte ovanligt att anställda inom dessa sektorer saknar anställningskontrakt, bor i undermåliga bostäder i anslutning till arbetsplatsen och diskrimineras på grund av exempelvis sitt kön eller sin etnicitet.³

Bristen på levnadsinkomst är särskilt utbredd inom – men inte begränsad till – kaffe-, kakao-, och sockerrörsproduktion. För dessa odlare blir priset de får för sin råvara avgörande för om de ska klara ekonomin. Deras inkomster är ofta ojämnt utspridda över året eftersom de bland annat påverkas av när råvarorna skördas.⁴ Definitionen av en levnadsinkomst är därför:

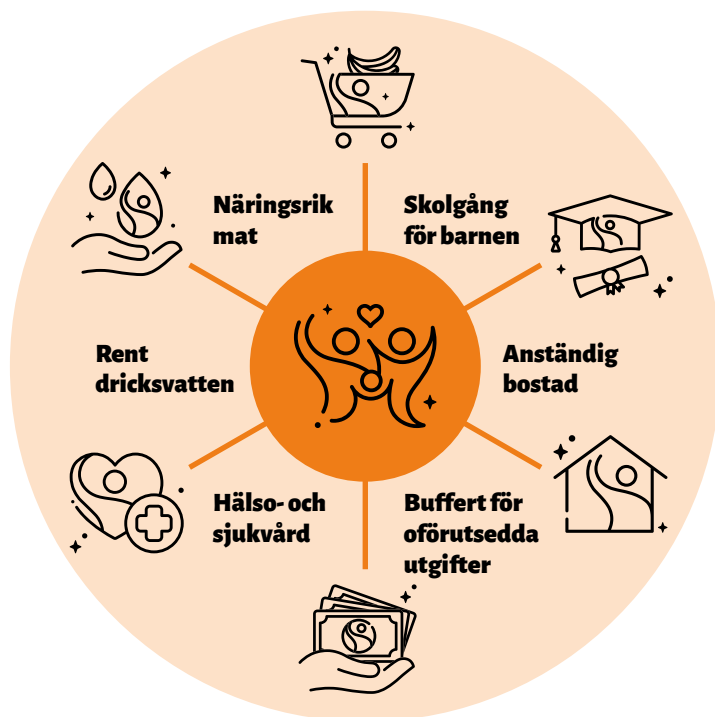
Den årliga nettoinkomst som en familj på en viss plats behöver för att ha råd med en värdig levnadsstandard för familjens medlemmar.⁵

Ett mer rättvisande mått på välstånd

I Fairtrade Sveriges rapport från 2019, "Rätten till en levnadsinkomst: En förutsättning för Agenda 2030", framgår att minimilöner inte är ett tillförlitligt mått på välstånd. I många fall uppgår de inte ens till hälften av den beräknade levnadslönen för samma land.⁶ Den internationella fattigdomsgränsen kan sägas

vara ett ännu trubbigare mått, då den bara handlar om begreppet extrem fattigdom och dessutom inte på allvar tar hänsyn till ett lands utvecklingsgrad eller unika nationella omständigheter. Detta medger även Världsbanken, som därför tagit fram andra gränser för att bättre spegla verkliga förhållanden.⁷

Under covid-19-pandemin gick fattigdomsbekämpningen i världen för första gången på flera decennier åt fel håll. Fler människor hamnade under fattigdomsgränsen igen, efter en längre period av att allt färre levde i extrem fattigdom. Det blev då tydligt att den internationella fattigdomsgränsen inte är ett fungerande mått på välstånd, utan bara ger en ögonblicksbild av ekonomisk överlevnad.⁸ Pandemin gjorde det tydligare än någonsin att ett mer rättvist mått på välstånd behöver innefatta fler parametrar, som på allvar möjliggör en värdig levnadsstandard – och som även inkluderar en buffert för oförutsedda utgifter.

Så räknas nivåerna ut

Den ledande metoden för att beräkna nivåer för levnadslön och levnadsinkomst är Anker-metoden, utvecklad av Martha och Richard Anker 2011. Forskning enligt Anker-metoden bedrivs i dag vid *Anker Research Institute* och fokuserar framför allt på att fastställa kostnader för en värdig levnadsstandard i specifika regioner och länder. När kostnaderna har beräknats tillkommer data om hur många familjemedlemmar som i genomsnitt

2 Global Living Wage Coalition, [Anker Methodology](#).

3 Fairtrade International, [Living Wage](#), Fairtrade Risk Map.

4 Fairtrade International, [Living Income](#), Fairtrade Risk Map.

5 Living Income Community of Practice, [The Concept](#).

6 Fairtrade Sverige, [Rätten till levnadsinkomst: En förutsättning för Agenda 2030](#), 2019.

7 Världsbanken, [September 2022 Global Poverty Update: World Bank 2017 PPPs and New Data for India](#), 14 september 2022.

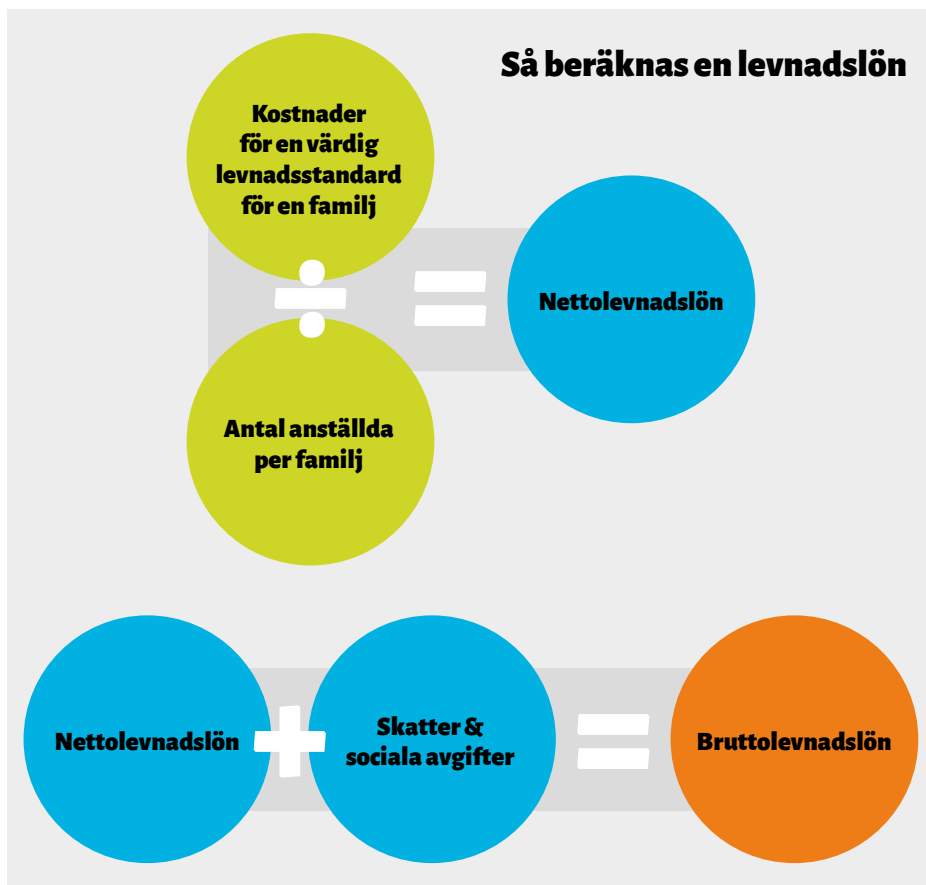
8 The Guardian, [Covid pandemic: Kristalina Georgieva warns of long-term impact on poor countries](#), 29 september 2020.

arbetar i ett hushåll av typisk storlek för regionen, samt vilka skatter och sociala avgifter som gäller där. Utifrån detta kan Anker-institutet sätta en konkret bruttolivnadslön som gäller för alla anställda i den specifika regionen. Den siffran uppdateras sedan årligen för inflationen. Dessutom publicerar Anker-institutet löpande nya riktmärken för levnadslöner och levnadsinkomster för nya regioner och länder.⁹

Kostnader för en värdig levnadsstandard för en familj:

- kostnader för mat
- kostnader för boende
- kostnader för andra grundläggande behov
- liten buffert för oförutsedda utgifter.

Så beräknas en levnadslön

Stor hänsyn till lokal kontext

Vad som anses vara en värdig levnadsstandard skiljer sig förstås mycket åt, både inom och mellan länder. Därför räknas nivåerna ut med stor hänsyn till den lokala kontexten. Metoden baseras på en kombination av sekundära och primära data: Uppgifter om internationella och nationella standarder och vad som erbjuds i den nationella kontexten, till exempel huruvida landet erbjuder kostnadsfri sjukvård, kombineras med

undersökningar i fokusgrupper med odlare och anställda i specifika regioner. Undersökningarna utförs i regel av en grupp forskare, där några har direkt anknytning till Anker-institutet och några har en lokal anknytning.¹⁰

Nivåer för levnadsinkomst inte lika exakta

Det är generellt sett svårare att räkna ut en levnadsinkomst än en levnadslön.

Inkomster innebär ytterligare lager av komplexitet såsom hela hushållets totala produktion och ständigt fluktuerande världsmarknadspriser. Anker-institutet sätter riktmärken även för levnadsinkomst, men inte i samma systematiska utsträckning som för levnadslöner. Fairtrade använder dock samma grundläggande metod för att uppskatta vad odlande familjer i en viss region behöver för att uppnå en värdig levnadsstandard – och Anker-metodologin anses fortfarande vara den ledande metoden för ändamålet.¹¹

Så beräknas en levnadsinkomst

Inkomster:

- nettoinkomst från skörd
- nettoinkomst från andra grödor och djurhållning
- värde av egenkonsumerade grödor och boskap
- inkomst från lönearbete.

Kostnader:

- enkel men näringsrik kost
- anständig bostad
- andra nödvändiga utgifter såsom utbildning, hälsovård, transporter
- buffert för oförutsedda utgifter.

⁹ Anker Research Institute, [Anker Methodology](#).

¹⁰ [Anker Research Institute](#) (Sally Smith och Wilbert Flinterman), Q&A session for Fairtrade colleagues re Anker methodology for Living Wages, 19 februari 2025.

¹¹ Living Income Community of Practice, [Measurement](#).

Levnadslön och levnadsinkomst – en mänsklig rättighet

Rätten till en levnadsinkomst är inskriven i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna. Odlare har rätt till en inkomst som täcker grundläggande kostnader och ska kunna betala sina anställda en lön som går att leva på. Levnadsinkomster och levnadslöner erkänns också som en avgörande faktor för att uppnå flera av FN:s globala mål för hållbar utveckling, inklusive det första målet: att utrota fattigdom. När människor kan leva på sitt arbete möjliggörs en hållbar produktion, förbättrade arbetsvillkor, ökad jämställdhet och minskad risk för barnarbete. Det skapar en mer hållbar och rättvis värdekedja, vilket gynnar både odlare och konsumenter.¹²

År 2024 enades den internationella

arbetsorganisationen ILO om en ny strategi för levnadslöner och fastslog att levnadslöner är avgörande för ekonomisk och social utveckling samt för att minska fattigdom och ojämlikhet. Enligt överenskommelsen ska levnadslöner beräknas utifrån evidensbaserade metoder, vara transparenta och anpassade till lokala och regionala förhållanden. Implementeringen ska ske genom social dialog, kollektiva förhandlingar och en gradvis övergång från minimilöner till levnadslöner, med hänsyn till både de anställdas behov och ekonomiska faktorer. ILO betonar att levnadslöner inte kan innebära en enhetlig lösning för alla länder, utan måste anpassas till specifika kontexter.¹³ Anker-metoden uppfyller samtliga principer och går i vissa avseenden ännu längre. Utöver att vara evidensbaserad, transparent och anpassad till lokala förhållanden, erbjuder Anker-metoden internationellt jämförbara levnadslöneberäkningar för att motverka osund konkurrens baserad på låga löner. Anker-institutet inkluderar också detaljerade konsultationer med lokala aktörer, publicerar omfattande rapporter med full insyn i data och beräkningar,

samt uppdaterar levnadslöneberäkningar regelbundet för inflation och förändrade levnadsvillkor.¹⁴

År 2024 var också året då EU-kommissionen antog det så kallade *Corporate Sustainability Due Diligence Directive* (CSDDD), som fastställer företags ansvar för mänskliga rättigheter och miljö. Direktivet slår (bland annat) fast att företag är skyldiga att bidra till levnadslöner och levnadsinkomster i sina verksamheter och värdekedjor, eftersom levnadslöner och levnadsinkomster betraktas som grundläggande mänskliga rättigheter.¹⁵ I februari 2025 presenterade EU-kommissionen ett förslag om en så kallad Omnibus-lag, där CSDD-direktivet föreslås slås samman med två andra centrala hållbarhetslagstiftningar: *Corporate Sustainability Reporting Directive* (CSRD) och *taxonomiförordningen*.¹⁶ Förslaget riskerar att urvattna dessa lagstiftningar, som genomgått flera års komplicerade och omfattande förhandlingar. Vid denna rapportens publicering är utfallet ännu oklart.

Så kan levnadslöner och levnadsinkomster bli verklighet

Fairtrades vision är en världshandel där odlare och anställda i länder med utbredd fattigdom kan skapa sig en trygg och hållbar försörjning och själva bestämma över sin framtid. I Fairtrades strategi för att uppnå levnadsinkomster och levnadslöner spelar odlarna och de anställda en central roll. Men det krävs att flera aktörer samverkar. Företag, organisationer, upphandlande myndigheter och beslutsfattare har alla en avgörande betydelse.¹⁷

Odlare bör, utifrån sina förutsättningar, verka för att skapa en **hållbar produktion**. Det innebär att de behöver öka sin produktivitet och motståndskraft genom att tillämpa hållbara jordbruksmetoder. Odlarkooperativen skapar värde för sina medlemmar och anställda genom att

tillhandahålla tjänster – som teknisk assistans, tillgång till subventionerade insatsvaror eller lån för att förbättra odlingsmetoder, kvalitet eller diversifiera inkomster. I begreppet hållbar produktion inkluderas även den sociala aspekten. Kooperativ bör verka för att upprätthålla en stark interndemokrati och ett effektivt ledarskap, medan plantager bör fokusera på att erbjuda goda arbetsvillkor och skapa förutsättningar för fackligt arbete.

Företag och upphandlande myndigheter bör verka för **ansvarsfulla inköp**, inklusive att etablera långsiktiga leverantörsrelationer och betala priser som möjliggör en hållbar produktion. I det ingår att verka för transparenta och spårbara värdekedjor och inte ägna sig åt så kallade *Unfair trading practices*¹⁸,

som exempelvis oskäligen betalningstider och prispress. Dessutom bör företag och upphandlande myndigheter säkerställa anständiga arbetsvillkor, miljöhänsyn och socialt ansvar i alla led av inköpsprocessen.

Slutligen bör den nödvändiga kollektiva insatsen för att uppfylla dessa parametrar i stor skala drivas av **beslutsfattare**, genom att de inför lagar och riktlinjer och bidrar till ett samhällsklimat som skapar rättvisa spelregler för hela branschen, så kallade **gynnsamma förutsättningar**. Det kan exempelvis handla om riktlinjer för hållbar upphandling på regional nivå, lagar som stödjer rätten till fri organisering på statlig nivå samt lagstiftning för företags ansvar för mänskliga rättigheter på EU-nivå.

12 Fairtrade Sverige, *Rätten till levnadsinkomst: En förutsättning för Agenda 2030*, 2019.

13 International Labour Organization, *ILO reaches agreement on the issue of living wages*, 13 mars 2024.

14 Anker Research Institute, *ILO & Anker methodology*

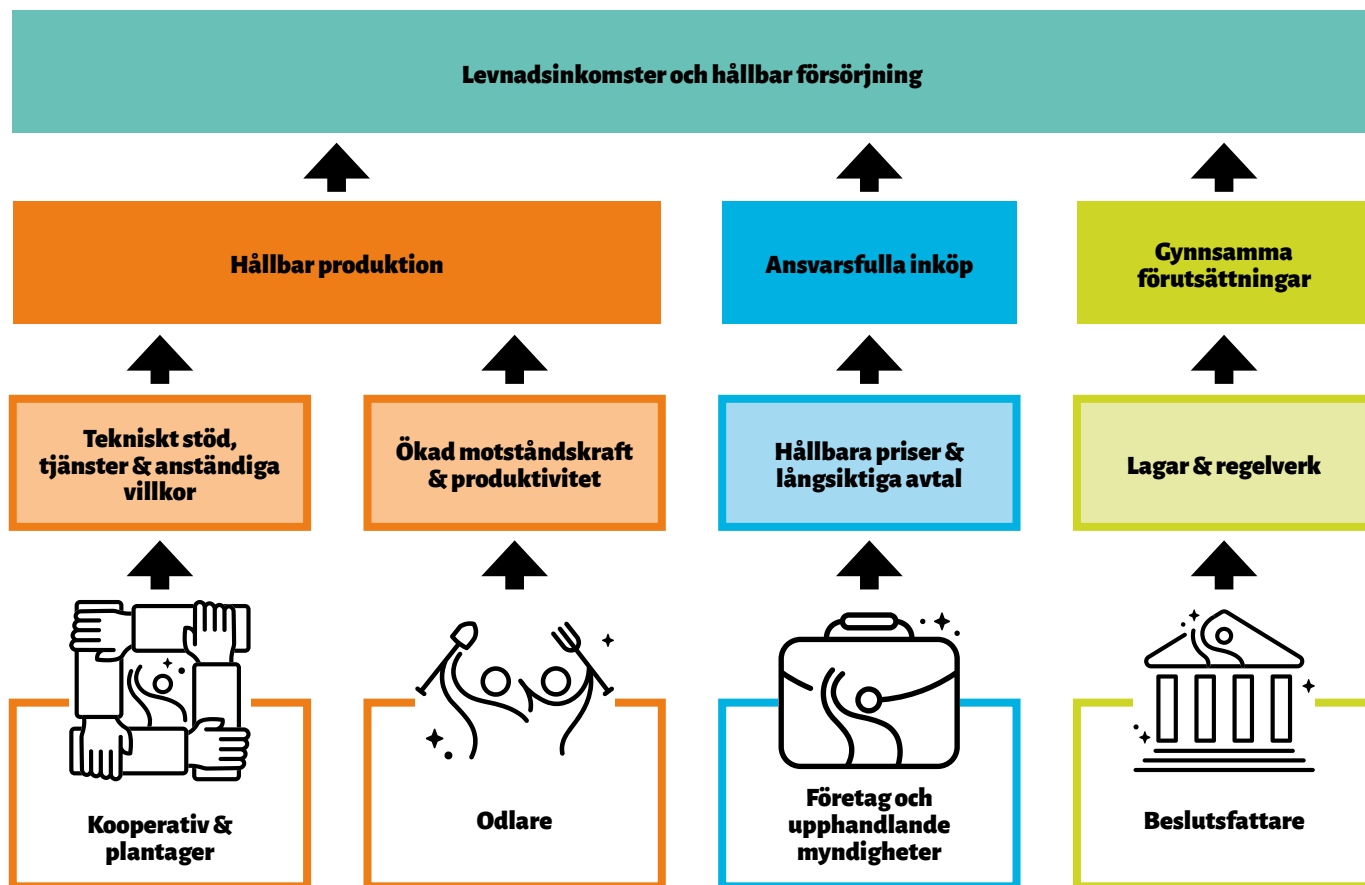
15 Corporate Sustainability Due Diligence Directive, *Preamble 31 to 40*.

16 Europeiska kommissionen, *Förenklade hållbarhetsregler ska hjälpa företagens konkurrenskraft*, 28 februari 2025.

17 Fairtrade International, *Living Income*.

18 Europeiska kommissionen, *Unfair trading practices*.

Så kan inkomstgapet slutas

Omfattande investeringar nödvändiga för hållbar produktion

För att odlare ska kunna ställa om till en mer hållbar produktion krävs ekonomiska incitament och tillgång till ett skyddsnät när världsmarknadspriser faller eller skörden slår fel. Klimatförändringarna påverkar redan stora delar av världens jordbruk och kräver ökade resurser till bland annat klimatanpassning. Ändå går i dagsläget bara knappt två procent av den totala globala klimatfinansieringen till småskaliga odlare.¹⁹ Omfattande investeringar i en mer hållbar produktion är inte bara nödvändigt för att odlare och anställda ska kunna uppnå levnadslöner och levnadsinkomster – det är också en förutsättning för att våra livsmedelssystem ska fungera i längden och för att det över huvud taget ska gå att odla råvaror som kaffe i framtiden.

Så jobbar Fairtrade

Fairtrade är en internationell certifiering av råvaror som produceras i länder med utbredd fattigdom. Fairtrade innebär en bättre betalning, vilket möjliggör för odlare och anställda att ställa om till mer hållbara metoder. Fairtrade utgör också ett verktyg för företag och upphandlande myndigheter som vill handla mer etiskt, bedriver policyarbete på global och lokal nivå; samt främjar facklig organisering genom att utbilda anställda om deras rättigheter. Därmed har Fairtrades verksamhet direkt påverkan på samtliga nämnda områden i strategin för levnadslön och levnadsinkomst.

Studier visar att anställda vid Fairtrade-plantager har bättre relationer med arbetsledningen och en starkare känsla av delaktighet och engagemang på arbetsplatsen. Det inkluderar bättre kommunikation, större transparens och ett ömsesidigt förtroende mellan anställda och arbetsgivare, vilket bidrar till en mer hållbar och produktiv arbetsmiljö.²⁰

Stärker kunskap och samarbete

För att säkerställa relevans och aktivt arbete för levnadslöner och levnadsinkomster är Fairtrade del av *Global Living Wage Coalition* och *Living Income Community of Practice*, vars syfte är att verka för levnadslöner respektive levnadsinkomster runt om i världen. Dessutom investerar Fairtrade i vidare forskning om levnadslöner och levnadsinkomster – bland annat relaterat till lönegap mellan könen, insamling av inkomstdata samt årliga uppdateringar av levnadslönenivåer för bland annat bananer.

Bidrar till stabila priser

Fairtrade för samman producenter med globala marknader, för att öka deras möjligheter till försörjning. Genom de internationella Fairtrade-kriterierna verkar Fairtrade för att successivt nå nivån för en levnadslön eller levnadsinkomst på certifierade plantager och kooperativ. Det oberoende

19 Fairtrade International, *Advocacy*.

20 Fairtrade International, *Fairtrade Evidence Mapping Report*, juni 2022.

kontrollorganet Flocert kontrollerar att kriterierna efterlevs i praktiken.

Fairtrade-kriterierna innebär bland annat ett minimipris som garanterar en lägstanivå, som producenter och köpare ska utgå ifrån i förhandlingen. Utöver försäljningspriset tillkommer också en Fairtrade-premie, som producenterna gemensamt väljer hur de vill investera – det kan till exempel vara direkta utbetalningar till odlare eller anställda, investeringar i jordbruket eller klimatanpassning. Ofta väljer de att investera en del av premien i gemensamma samhällsprojekt som att installera elektricitet eller främja hälso- och sjukvård.

I kriterierna för plantager med anställd arbetskraft finns krav på minimilöner och att organisationsfriheten och andra arbetsrättsliga villkor respekteras. För vissa råvaror inkluderar Fairtrade också lägstalöner (baslöner), som utgör minst 70 procent av den uträknade levnadslönen för landet i fråga, och som oftast är betydligt högre än den lagstadgade minimilönen.

Studier visar att Fairtrade bidrar till fattigdomsbekämpning och har en positiv inverkan på inkomster och ekonomisk motståndskraft²¹, samt att anställda vid Fairtrade-plantager har bättre ekonomiska förhållanden än genomsnittet i sitt land.²²

Fastställer referenspriser

Utifrån de uppsatta nivåerna för levnadslöner och levnadsinkomster fastställer Fairtrade referenspriser. Referenspriserna anger det gårdspris (*farmgate price*) som ett typiskt odlarhushåll behöver för sin gröda, givet en odlingsyta som går att försörja sig på och en hållbar produktivitetsnivå, för att kunna uppnå en levnadsinkomst från försäljningen. Referenspriserna är frivilliga riktmärken som företag kan ha som ambition att betala i sina leverantörskedjor för att bidra till levnadslön och levnadsinkomst.

Vid denna rapportens publicering har Fairtrade fastställt referenspriser för levnadsinkomst för kaffe i sju länder, kakao i två länder, vanilj i två länder och kokosnöter i ett land. Det finns även referenspriser för levnadslöner för bananer i sex länder, som anger vilket

Så fastställs referenspris för levnadsinkomst

pris plantagerna behöver få betalt för sin bananproduktion för att kunna betala sina anställda en levnadslön. Fairtrade har också möjlighet att ta fram ungefärliga, anpassade referenspriser för andra råvaror och ursprung på förfrågan från företag.

Driver på för starkare lagstiftning

Fairtrade verkar för att rätten till levnadslöner och levnadsinkomster ska inkluderas i lagar och policyer. Genom gemensamma regler och åtaganden kan fler företag agera, vilket ger större effekt på landnivå. En stor möjlighet ligger i att

inkludera krav och åtgärder i riktlinjer och lagar kopplade till företags ansvar för mänskliga rättigheter och miljö. Fairtrade arbetade för att rätten till levnadslön och levnadsinkomst skulle inkluderas i CSDD-direktivet – vilket också skedde. En annan stor möjlighet är att påverka så att ambitiösa åtaganden för levnadslöner och levnadsinkomst inkluderas i olika branschinitiativ samt i lagar och krav kopplade till offentlig upphandling.

Kräver hållbara affärsmetoder

Fairtrades kriterier för handelsaktörer (*Trader Standards*) innehåller tydliga krav

21 Fairtrade International, *Fairtrade Evidence Mapping Report*, juni 2022.

22 Fairtrade International, *Tracking Fairtrade's Impact: Results of household surveys with banana, cocoa and coffee farmers*, publicerad 2019.

på att förhindra så kallade *Unfair trading practices* – orättvisa handelsmetoder som riskerar att skada producenter eller skapa obalans i handelsrelationer. Kriterierna syftar till att säkerställa en god affärssed, vilket bland annat innebär kontrakt med transparent prissättning, punktlig betalning och efterlevnad av arbetsmiljö- och miljölagstiftning. Fairtrade främjar också långsiktiga handelsrelationer.

Motverkar barnarbete

Barnarbete är strikt förbjudet enligt Fairtrades kriterier – vilket dock inte alltid räcker. Den grundläggande orsaken till att barnarbete är så utbrett inom det globala jordbruket är fattigdom. En mer hållbar prissättning och rättvis handel motverkar alltså barnarbete. Fairtrade uppmuntrar också aktivt till skolgång genom utbildningar och program. Dessutom väljer odlare och anställda ofta att investera Fairtrade-premien i olika sätt att höja skolnärvaron – såsom kostnadsfria skolluncher och läromaterial, transport till och från skolan eller helt enkelt bygget av en ny skola om ingen finns i närområdet.

Studier visar att Fairtrade har en positiv påverkan på utbildning för barn i odlarfamiljer. I Elfenbenskusten investerar Fairtrade-certifierade kakao odlare 33 procent mer i sina barns skolgång än icke-certifierade odlare, tack vare bättre inkomster från högre priser.²³ I Etiopien och Uganda innebär Fairtrade en ökad sannolikhet för barn till kaffe odlare att både börja i skolan och fullfölja sin skolgång.²⁴

Främjar hållbar produktion

Fairtrade bidrar till en mer hållbar produktion genom krav i kriterierna gällande jordhälsa, vattenkvalitet och biologisk mångfald, samt genom ekonomiska incitament som ger odlarna högre betalt för ekologisk produktion. Genom att driva på för bland annat skogsjordbruk och ekologisk odling stödjer Fairtrade motståndskraftiga och regenerativa livsmedelssystem. Fairtrade utgör också ett stöd i omställningen till ett avskogningsfritt jordbruk – vilket på senare år blivit en nödvändighet för producenter som vill sälja sina råvaror inom EU, i och med den så kallade avskogningsförordningen (EUDR). Stöd till odlare och anställda sker till stor del genom Fairtrades producentnätverk för Latinamerika, Asien och Afrika, som utgör lokal expertis och erbjuder tekniskt stöd och utbildning. Många odlare väljer också att använda premien för att investera i effektivitetshöjande åtgärder och ökad produktivitet.

Studier visar att Fairtrade bidrar positivt till odlares kunskap om klimatfrågor och deras sätt att arbeta med miljön. I Ghana har kakao odlare inom Fairtrade-certifierade kooperativ en högre miljömedvetenhet än icke-certifierade odlare, och de deltar i större utsträckning i initiativ för exempelvis avskogningsfri kakao. I Peru arbetar banan odlare aktivt med att förbättra jordkvaliteten och minska avfallet i sin produktion.²⁵

23 Isabel Knöbelsdorfer, Jorge Sellare och Matin Qaim, *Effects of Fairtrade on farm household food security and living standards: Insights from Côte d'Ivoire*, Global Food Security, juni 2021.

24 Frank R. Lichtenberg, *Private sustainability standards and child schooling in the African context: The case of Fairtrade in Uganda*, *Journal of Environmental Economics and Management*, 2020.

25 Tatjana Mauthofer, Millie Santos, *Final Report | 2nd Follow-up Study: Assessing the Impact of Fairtrade on Poverty Reduction through Rural Development*, Mainlevel Consulting AG, mars 2022.

Mot levnadslöner på bananplantager

Bananen är en av världens mest populära frukter.²⁶ Omkring 80 procent av den globala banankonsumtionen sker i samma land som frukten odlas – ändå är den samtidigt den mest exporterade frukten. EU är den största importören av bananer, följt av USA och Kina. Det handlar alltså om en enorm global handel som ger direkt sysselsättning åt miljontals människor världen över och utgör hörnstenen i många ekonomier. Majoriteten av alla bananer som går på export odlas på stora plantager med anställd arbetskraft. År 2020 omfattade bananexportsektorn över en miljon anställda.²⁷

Men trots bananens viktiga roll i världsekonomin är vardagen för de anställda ofta tuff. Det handlar om låga löner, långa och hårda arbetsdagar utan rast och vila, diskriminering mot säsong- och migrantanställda, hälsorisker på grund av stor användning av bekämpningsmedel samt exploatering av mark och minskad biologisk mångfald. Problemen påverkar inte bara enskilda bananodlare och plantageanställda, utan även ekosystem och hela lokalsamhällen.²⁸

Stora ojämlikheter i värdekedjan

Bananens värdekedja präglas av hård prispress och stora resursbrister i produktionsledet. Ett fåtal multinationella företag och dagligvarukedjor har stort inflytande över marknaden och pressar priset nedåt genom värdekedjan. De som i dag tar hem den högsta vinsten från den internationella bananhandeln är dagligvarukedjorna. År 2021 låg i genomsnitt 30–40 procent av värdet hos dagligvaruhandeln. Andra handelsaktörer (importörer och återförsäljare) tidigare i värdekedjan erhöll sammantaget cirka 40 procent, plantageägarna mindre än 20 procent och bananodlarna själva (eller de anställda) mindre än 10 procent.²⁹ Bananens värdekedja är dessutom känslig för globala händelser som klimatförändringar, förändringar i konsumtionsmönster över säsongen, valutakursen i bananproducerande länder gentemot dollarn, med mera. Förutom att priset pressas nedåt i värdekedjan påverkas odlarna även negativt av dessa faktorer. Det är helt enkelt bananproducenterna som påverkas mest av störningar i den globala ekonomin, samtidigt som de erhåller de lägsta ersättningarna i hela värdekedjan.³⁰

På sida 17 i denna rapport presenteras en tabell som visar att gapet till en levnadslön fortfarande är stort i vissa bananproducerande länder. Anställda i bananodlande regioner i Elfenbenskusten, Mexiko och Dominikanska republiken tjänar bara omkring hälften av en levnadslön.

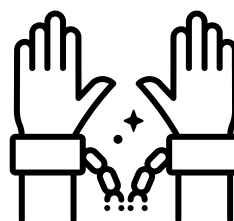

"Det finns gårdar som knappt anställer kvinnor. Vi visar världen att vi kan utföra alla uppgifter som historiskt bara har utförts av män och att vi kan bidra på lika villkor."

Luz Quinto Taborda (tredje från vänster), anställd vid den Fairtrade-certifierade bananplantagen Bananaexport i Colombia.

Fackliga rättigheter hårt ansatta

Rätten till fri organisering är ifrågasatt och kränkt på flera håll inom bananindustrin. Anställda som försöker engagera sig fackligt riskerar olika typer av bestraffningar, hot och våld eller att bli uppsagda. I vissa fall skapar plantageägarna så kallade gula fackföreningar som styrs eller kontrolleras av dem själva för att minska de anställdas inflytande. Detta är förbjudet enligt ILO, men sker ändå i flera bananexportande länder såsom Nicaragua, Guatemala och Ecuador³¹. Latinamerika är särskilt utsatt för systematiska hinder för facklig organisering, inklusive hög grad av svartarbete, temporära anställningar och långvariga sociala och ekonomiska ojämlikheter. De fackföreningar som finns i regionen är därför ofta svaga och inte särskilt handlingskraftiga.³² I exempelvis Colombia har fientligheten mot fackföreningar inte sällan lett till dödligt våld.³³

26 [Top 15 World's Most Popular Fruits](#), The Science Agriculture, 25 september 2024.

27 Vivek Voora m.fl., [Global Market Report: Banana prices and sustainability](#), International Institute for Sustainable Development, mars 2023.

28 Fairtrade Sverige, [Bananens verkliga pris – vem betalar?](#), maj 2022.

29 Ibid.

30 Voora m.fl., [Global Market Report](#).

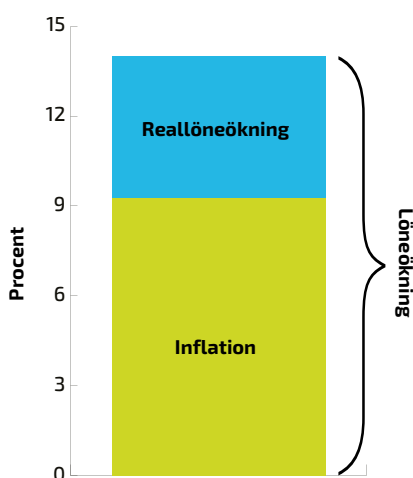
31 Fairtrade Sverige, [Bananens verkliga pris](#).

32 Internationella arbetsorganisationen (ILO), [Decent work in the banana industry: A global overview of issues and initiatives](#), 2022.

33 [For First Time Colombian Government Recognises Trade Union Movement as Conflict Victim](#), Justice for Colombia, 15 mars 2023.

Lyckade fackliga förhandlingar i Colombia

Samtidigt finns också solskenshistorier från just Colombia, som andra bananproducerade länder kan dra lärdomar av. År 2023 adresserade Colombias president Gustavo Petro det historiska våldet mot fackligt engagerade och erkände även tidigare regeringars skuld i det. Uttalandet beskrivs som ett radikalt skifte och kan anses markera början på en politik mer vänligt inställd till fackliga relationer.³⁴ Det finns också regioner i Colombia som kommit längre i den fackliga organiseringen inom just bananbranschen än många andra bananproducerande länder. Sommaren 2023 lyckades fackförbundet Sintrainagro förhandla fram ett nytt fyraårigt kollektivavtal för anställda vid bananplantager i Urabá-regionen. Avtalet gav en löneökning på 14 procent det första året – vilket var den största höjningen på 23 år. Tillsammans med en tidigare löneökning på 11 procent innebar det en total löneökning på 25 procent över två år för de cirka 20 000 anställda som omfattades. Bonusar och andra förmåner, såsom bidrag till bostäder och utbildning, höjdes också i samma omfattning. Avtalet specificerade även förbättringar i arbetsförhållanden, och ses som ett föredöme för arbetsrelationer inom den colombianska bananindustrin.³⁵ En viktig utgångspunkt i förhandlingarna var att de anställdas reallöner skulle öka, alltså att den förhandlade ökningen skulle överstiga inflationstakten i landet – vilket också skedde.³⁶

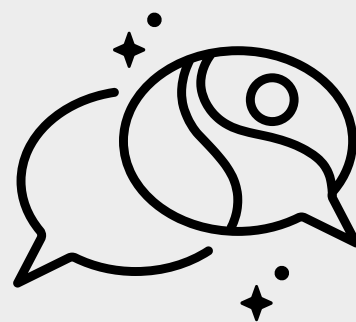
Vanligt med "spillover"-effekter åt båda håll

Inskränkningar i fackligt engagemang är utbredd och svårt att komma till rätta med i flera regioner, menar Wilbert Flinterman, senior rådgivare för anställdas rättigheter och fackliga relationer på Fairtrade International. I sektorer där det råder en fientlig inställning till fackföreningar kan alla former av organisering, och anställda som gemensamt yttrar sig om arbetsvillkor, leda till repressalier från arbetsgivare. Negativa attityder bland chefer och arbetsledare kan också påverka anställda att tro att fackligt medlemskap inte ligger i deras intresse. När sådana attityder är djupt rotade i organisationskulturen inom en hel sektor är det ofta en utmaning för certifieringar som Fairtrade, civilsamhället och fackföreningarna själva att förbättra arbetsvillkoren. Under dessa omständigheter är det tydligaste beviset på föreningsfrihet att företag aktivt visar respekt för rätten att organisera sig, till exempel genom att konstruktivt delta i kollektiva förhandlingar. Samtidigt kan kollektivavtal i en del av en sektor få positiva spridningseffekter. När dessa avtal leder till högre löner på fackligt organiserade arbetsplatser kan det också bidra till löneökningar hos icke-fackligt organiserade företag inom samma bransch. Ett tydligt exempel på denna spillover-effekt finns inom bananindustrin i Colombia, där löneökningarna i Urabá-regionen bidrog till högre löner även för anställda på bananplantager i grannregionen Magdalena.

Inflationen i Colombia låg år 2023 på 9,28 %. Anställda vid bananplantager i Urabá förhandlade samma år till sig löneökningar på 14 %, vilket innebar att reallönerna ökade med 4,72 %.

Fairtrade faciliterar social dialog mellan arbetsgivare och anställda

Rätten till fri organisering är ett krav i Fairtrades kriterier. Fairtrade samarbetar dessutom med fackliga och arbetsrättsliga organisationer för att åstadkomma strukturella förändringar som verkar för höjda löner för alla anställda, inte bara på Fairtrade-plantager. Under 2024 finansierade Fairtrade Africa och Fairtrade International tre workshops i Elfenbenskusten tillsammans med civilsamhällesorganisationen BananaLink och en lokal fackförening, med syfte att stärka anställdas kunskap om rättigheter, organisering och kollektivavtal. Fairtrade stöder också kapacitetsbyggande genom att hjälpa anställda att organisera sig och förhandla om kollektivavtal, något som i Ghana och Kamerun har lett till högre löner, ökad jämställdhet samt bättre arbetsrelationer och arbetsmiljö.³⁷

34 Ibid.

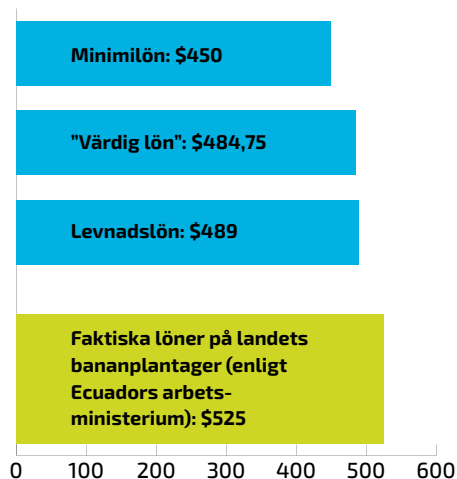
35 [Colombia Again Raises the Standard for Good Labour Relations](#), Banana Link, 20 juli 2023.

36 [Colombia ended 2023 with an inflation rate of 9.28%](#) Colombia One, 10 januari 2024.

37 Fairtrade International, [Labour Rights & Conditions](#), Fairtrade Risk Map.

”Värdiga löner” i Ecuador

Den politiska inställningen till fackförbund är avgörande för ett framgångsrikt fackligt arbete, och även en byggsten i arbetet för levnadslöner. Men det finns också andra sätt att på statlig nivå verka för levnadslöner. Ecuador är ett intressant land i sammanhanget eftersom flera källor visar att fackligt engagemang inte alltid respekteras, samt att många anställda på just bananplantager i Ecuador saknar anställningskontrakt.³⁸ Samtidigt har landet kommit längre än andra i arbetet för levnadslöner, i och med införandet av en så kallad *salario digno* (ungefär ”värdig lön”), som lades till landets arbetslagstiftning år 2009. Varje år räknar arbetsministeriet i Ecuador ut den ”värdiga lönen” baserat på liknande parametrar som Anker-institutets levnadslönenivåer, men med en lite annorlunda metod. Den ”värdiga lönen” är en rekommenderad nivå som arbetsgivare kan bli skyldiga att kompensera för om de inte lyckas uppnå den, men den är inte bindande på samma sätt som den lagstadgade minimilönen.³⁹ År 2023 hävdade den ecuadorianska regeringen att anställda vid landets bananplantager tjänade över den dåvarande nivån för ”värdig lön”, tillika Anker-institutets nivå för levnadslön.⁴⁰ Det skulle alltså innebära att anställda vid plantager i Ecuador redan uppnår en levnadslön. I en rapport från civilsamhällesorganisationen BananaLink 2024, som baseras på intervjuer med 150 anställda på 140 olika bananplantager i landet, framkommer dock en mer detaljerad bild än den som målas upp av Ecuadors regering. 83 procent av respondenterna i rapporten upplever att deras löner inte räcker för att täcka grundläggande behov, 71 procent känner inte till landets minimilön, och 58 procent vet inte vad begreppet levnadslön eller värdig lön innebär. Över hälften saknar också formella anställningskontrakt, varav en klar majoritet är kvinnor.⁴¹

Diagrammet visar de olika lönenivåerna i Ecuador år 2023, angivna i USD per månad. Den sista stapeln anger den lön som den ecuadorianska regeringen påstår att anställda vid landets bananplantager erhöll samma år, men detta är svårt att verifiera. Källor: *El Universo*, *Census Consultores*, *Global Living Wage Coalition*, *Ecuadors arbetsministerium*.

Företag bör välja ansvarsfulla inköpsmetoder

Utöver förutsättningar för fackligt arbete och/eller lagstiftning kring levnadslöner på nationell nivå, krävs ekonomiska åtaganden från inköpsidan för att förhållanden inom den globala bananbranschen ska kunna förändras på riktigt.⁴² Höjda löner kommer ofrånkomligen att kosta pengar, och dessa behöver i större utsträckning komma från delar av värdekedjan som ligger närmare konsumenterna. På senare år har sådana initiativ också tagits inom bananbranschen. Stora aktörer inom dagligvaruhandeln i Tyskland, Nederländerna, Belgien och Storbritannien har i olika utsträckning deltagit i omfattande nationella initiativ för att uppnå levnadslöner i bananbranschen.⁴³ I Norden diskuteras vid denna rapportens tryckning möjligheten till ett liknande upplägg.

38 Fairtrade International, *Living Wage*, Fairtrade Risk Map.

39 ¿*Qué es el salario digno y qué empresas lo deben pagar hasta el 31 de diciembre?*, La Hora, 31 oktober 2021.

40 *En Foro Mundial Bananero, Ecuador expone acciones en salarios dignos, erradicación de trabajo infantil y seguridad laboral*, Ministerio de Agricultura y Ganadería del Ecuador, 13 mars 2024.

41 *Report Reveals Shortcomings in Wages, Employment Conditions, and Freedom of Association Among Banana Plantation Workers in El Oro, Ecuador*, Banana Link, 28 februari 2025.

42 Wilbert Flinterman, *Living Wages for banana workers: when will workers see the difference?*, Anker Research Institute, 25 mars 2024.

43 Alistair Smith, *Advancing living wages: Key insights from the banana sector*, Ethical Trading Initiative, 30 maj 2023.

Levnadslön genom Fairtrades minimipris

Enligt beräkningar gjorda av Fairtrade International erhåller anställda vid Fairtrade-certifierade bananplantager i Ecuador, Peru och Kamerun redan i nuläget ett minimipris för bananerna som möjliggör för anställda att nå levnadslönenivåer, förutsatt att plantagerna får sälja hela sin skörd på Fairtrade-villkor. Med andra ord är Fairtrades minimipris för bananer från de länderna – som är bindande och som kontrolleras av det oberoende kontrollorganet Flocert – i nivå med det referenspris för levnadslön som räknats ut specifikt för respektive land. Samma förhållande mellan Fairtrades minimipris och referenspris för levnadslön gäller för icke-ekologiska Fairtrade-bananer i Colombia – men inte i Nicaragua, Dominikanska republiken, Ghana eller för dubbelcertifierade (Fairtrade + ekologiska) bananer i Colombia. I Nicaragua är skillnaden mellan minimipriset och referenspriset för levnadslön några få US cents, medan det i exempelvis Dominikanska republiken fortfarande finns ett större gap.⁴⁴ Även där gör dock Fairtrade redan i dag stor skillnad, och baslönen för anställda på Fairtrade-plantager är 14 procent högre än landets lagstadgade minimilön.⁴⁵

Levnadslön genom Fairtrades bananbonus

I Fairtrades kriterier finns krav på att anställda på Fairtrade-certifierade bananplantager ska tjäna minst 70 procent av en levnadslön, samt att upp till 30 procent av Fairtrade-premien får användas som direkt utbetalning till anställda som inte redan tjänar en levnadslön. Trots det finns på flera håll fortfarande ett gap mellan faktiska löner och levnadslöner. Det långsiktiga målet är att bananbranschens aktörer ska hitta sätt att stänga gapet oavhängigt utbetalningar av premier och differentialer. Under tiden finns en unik metod tillgänglig för de företag som redan i nuläget vill säkra betalning motsvarande levnadslön på Fairtrade-certifierade plantager.

Fem steg för att stänga gapet till en levnadslön på bananplantager

1

Beräkning av referenspris för levnadslön och prisdifferential mot levnadslön.

2

Upprättande av betalningsflöden från dagligvaruhandeln till plantagen och sedan vidare till premiekommittén enligt etablerade riktlinjer.

3

Utbetalning av Fairtrades bananbonus från premiekommittén till de anställda enligt specifika riktlinjer.

4

Rapportering samt tredjepartsverifiering av betalningarna genom kontrollorganet Flocert.

5

Granskning och godkännande av marknadsföringspåståenden av den nationella Fairtrade-organisationen i konsumentland.

"Just nu är jag lycklig, eftersom jag tack vare Fairtrade har ett eget hus och min dotter har möjlighet att studera på universitetet. Hon studerar en teknisk utbildning med stöd från plantagen. Jag vet att jag inte skulle ha haft denna möjlighet hos ett företag utan certifiering, och jag är verkligen tacksam för det."

Luatany Pallares Gómez, anställd vid den Fairtrade-certifierade bananplantagen Bananaexport i Colombia.

44 Fairtrade International, [Fairtrade Banana Dashboard](#), Infogram, 2023.

45 Fairtrade International, [Calculating 2025 Base Wages – Banana](#), 8 november 2024.

Sammanfattning

- Bananbranschen spelar en stor roll för många länders ekonomier – ändå kan anställda vid bananplantager inte alltid leva på sin lön. Fackliga rättigheter hotas och arbetsvillkoren är ofta svåra.
- Samtidigt finns ett starkt engagemang, både i producent- och konsumentländer, för att komma till rätta med problemen.
- På Fairtrade-certifierade plantager i Ecuador, Peru och Kamerun kan anställda nå levnadslönenivåer redan i dag. För dagligvaruaktörer som vill betala motsvarande levnadslönenivå även i övriga ursprungsländer finns lösningen med Fairtrades bananbonus. Fairtrade främjar också fackliga relationer och social dialog.

Levnadslöner och faktiska löner runt om i världen

I tabellen på nästa sida sammanfattas levnadslöner och faktiska löner i studier av *Global Living Wage Coalition*, i syfte att ta reda på vilken andel de faktiska lönerna utgör av en levnadslön. Undersökningarna är genomförda mellan 2020 och 2023⁴⁸ och har gjorts enligt Anker-metoden, som bygger på en kombination av primära och sekundära data.⁴⁹ Vi har valt att redovisa levnadslöner samt faktiska löner i lokala valutor för att säkerställa en så exakt uträkning som möjligt. Alla belopp som anges i tabellen avser bruttolöner. Undersökningar av sektorer som inte ingår i Fairtrades verksamhet har i detta sammanhang inte tagits med. Vi har heller inte tittat på undersökningar av levnadsinkomster, då det är svårare att hitta pålitliga data över faktiska inkomster och därmed svårare att göra en trovärdig jämförelse. Senare i denna rapport kommer vissa inkomst-jämförelser att göras, men då utifrån Fairtrades egna beräkningar.

Sammanställningen visar att de genomsnittliga faktiska lönerna uppgick till mellan 22 och 96 procent av de beräknade levnadslönerna. Inte i någon av undersökningarna ligger de faktiska lönerna i nivå med den beräknade levnadslönen, även om det är nära i ett fall. I en av undersökningarna, med fokus på Colombias kaffesektor, presenteras två olika uppgifter om faktisk lön beroende på säsong. I detta fall redovisas i tabellen ett medelvärde av lönen vid skördesäsong och den lägre lönen under lågsäsong. Intressant att notera är att lönen vid skördesäsong faktiskt uppgår till nästan åtta procent högre än den uträknade levnadslönen, men att den betydligt lägre lönen resten av året drar ner den genomsnittliga månadslönen till under levnadslönenivåer.

I vissa undersökningar har levnadslönerna i efterhand justerats för inflation. Vi har dock valt att använda de ursprungliga siffrorna för att kunna jämföra dem med de faktiska lönerna i samma studie. Inflationsjusteringen innebär nämligen bara en uppdatering av levnadslönen, och inte att faktiska löner undersökts på nytt. Detta kan vara bra att

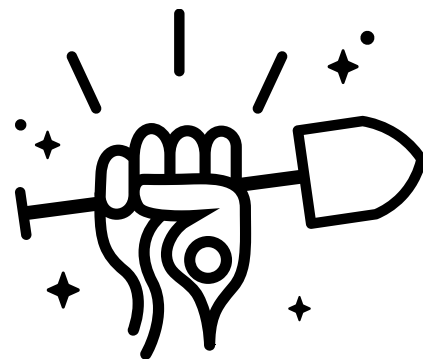
ha i åtanke eftersom inflationen på många håll i världen har varit väldigt hög efter pandemin.

I undersökningen av kaffesektorn i Vietnam uppgår de genomsnittliga faktiska lönerna till 96 procent av den beräknade levnadslönen, den högsta andelen i tabellen. För kvinnor uppgår den genomsnittliga faktiska lönen dock bara till 76 procent av en levnadslön, medan män i genomsnitt tjänar fyra procent mer än en levnadslön. Det är även viktigt att nämna att i undersökningen för kaffesektorn i Vietnam gäller den angivna genomsnittliga faktiska lönen för så kallade *skilled agricultural workers*, vilket innefattar föreståndare, chefer och specialister. Det är därmed osäkert om faktiska löner för de anställda som *inte* ingår i denna kategori, stämmer överens med det angivna genomsnittet.

I Oromia i Etiopien uppgår de faktiska lönerna till endast 22 procent av den beräknade levnadslönen i regionen. I det fallet är den beräknade bruttolönen 47 procent högre än nettolevnadslönen, som ska räcka för en värdig levnadsstandard. Det beror på höga avdrag för socialförsäkring och inkomstskatt. Enligt studien som siffrorna hämtats från uppgår dessa avdrag till 4 887 birr per månad i den formella sektorn, vilket i sig är 47 procent mer än den genomsnittliga lönen per månad i regionen. Ett resultat av detta är att omkring 90 procent av alla anställda i Etiopien i stället arbetar inom den informella sektorn. Det innebär ofta arbete under otrygga och sårbara förhållanden och riskerar att leda till ökad fattigdom, otrygghet och avsaknad av anständiga jobb.

Anställda tjänar knappt hälften av en levnadslön

Medianvärdet i tabellen ligger på 48,5 procent.⁵⁰ Det betyder att den typiska lönen inom sektorer som te, kaffe, banan, textil och bomull under de senaste åren har legat på mindre än hälften av vad som krävs för att täcka grundläggande levnadskostnader. Sammanställningen visar förstås bara en del av verkligheten, eftersom råvarorna i fråga odlas och hanteras även i andra länder och regioner, och eftersom många som producerar dessa råvaror snarare är småskaliga odlare som inte är avlönade (utan tjänar inkomster från sin egen odling). Men resultaten ger ändå en tydlig signal till oss som konsumerar dessa varor: Miljontals anställda i de globala leverantörskedjorna kan inte leva på sin lön.

48 Vid denna rapportens publicering finns inga studier som genomförts efter 2023 tillgängliga.

49 Anker-metoden förklaras mer ingående på sida 4 och framåt.

50 Medianen är det mittersta värdet när alla värden sorteras i storleksordning. Medianvärde används ofta i stället för medelvärde, särskilt när spridningen är stor, eftersom det bättre speglar ett typiskt värde i en fördelning.

Land & region	Sektor	Genomsnittlig lön per månad vid undersökningens genomförande	Levnadslön per månad	Valuta (valutakod)	Faktisk lön som andel av levnadslön	Undersökningen genomförd år
Elfenbenskusten Lacs, Lagunes & Vallée du Bandama	Bananer	96 791	174 497	CFA-franc (XOF)	55%	2023
Dominikanska republiken Cibao Norte	Bananer	12 290	25 540	Peso (DOP)	48%	2022
Mexiko Michoacán	Bananer	4 916	11 782	Peso (MXN)	42%	2020
Indien Ratlam, Madhya Pradesh	Bomull	5 222	12 965	Rupie (INR)	40%	2021
Indien Chhindwara, Madhya Pradesh	Bomull	5 222	12 198	Rupie (INR)	43%	2021
Vietnam minimilönsregion 4	Kaffe	5 857 296	6 132 865	Dong (VND)	96%	2022
Colombia Antioquia & Huila	Kaffe	1 560 000	1 783 685	Peso (COP)	87%	2021
Etiopien Jimma Zone, Oromia	Kaffe	3 316	15 207	Birr (ETB)	22%	2023
Kenya rurala Kericho	Te	21 686	26 932	Shilling (KES)	81%	2022
Mexiko Yucatán	Textilindustri	8 379	11 550	Peso (MXN)	73%	2022
Mexiko Ensenada, Baja California	Textilindustri	7 415	15 929	Peso (MXN)	47%	2021
Mexiko San Quintín, Baja California	Textilindustri	7 415	15 009	Peso (MXN)	49%	2021

Tabell: Jämförelse mellan faktiska löner och beräknade levnadslöner i 12 undersökningar. Alla rapporter i tabellen finns på www.globallivingwage.org.

Priset på kaffe – extremt volatilt och helt avgörande

"Jag gillar att odla kaffe, jag gillar det jag gör. Det är verkligen spännande. Vi lägger vår själ i det här arbetet, och jag tror att resultatet kommer därifrån."

Luiz Cláudio de Souza, kaffeodlare vid det Fairtrade-certifierade Cafesul-kooperativet i Brasilien.

25 procent av världens kaffe odlas på stora plantager med anställd arbetskraft, där produktionstakten ofta är hög, men arbetsvillkoren svåra. Plantager med anställd arbetskraft utgör bara fem procent av de människor som arbetar med kaffeodling, men producerar alltså en fjärdedel av världens kaffevolym.⁵¹ I tabellen på föregående sida presenteras gapet till en levnadslön på några av dessa större plantager – och det är tydligt att lönenivåerna skiljer sig rejält mellan olika länder.

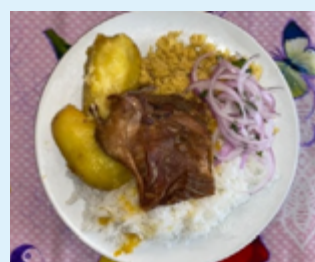
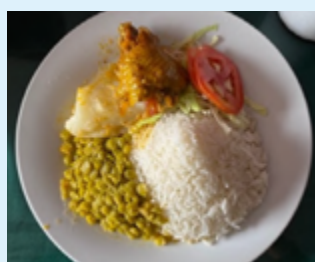
Detta avsnitt kommer dock uteslutande att handla om den vanligaste sortens produktion, nämligen småskalig kaffeodling, som ofta sker i familjejordbruk i länder med utbredd fattigdom. Tre fjärdedelar av världens kaffe kommer från sådana jordbruk, varav en majoritet från små odlingar på mindre än fem hektar.⁵² För dessa odlare pratar man om en levnadsinkomst i stället för en levnadslön, eftersom de inte avlönas av en arbetsgivare i form av plantageägare. De äger och brukar i stället sin egen mark och är ytterst beroende av priset de får för sitt kaffe på den internationella marknaden. Ibland behöver de också anställa personal, till exempel vid skördetid då arbetet är extra intensivt. Anker-institutets beräkning av vad som behövs för att familjer i kaffeodlande regioner ska kunna leva ett enkelt men värdigt liv görs dock på samma sätt som för anställda vid plantager. Till höger följer en beräkningsmodell över vad institutet räknar in i en värdig levnadsstandard för en medlem i en kaffeodlande referensfamilj från någon av de fyra regionerna San Marín, Cajamarca, Junín och Cusco i Peru – ett av de största exportländerna för Fairtrade-kaffe.⁵³ Exemplet illustrerar den detaljnivå som är genomgående för samtliga beräkningar av levnadsinkomst.

Beräkningsmodell av levnadsinkomst i Peru

Beräkningsmodell för en familj i kaffeodlande regioner i Peru (San Marín, Cajamarca, Junín och Cusco). En referensfamilj i dessa regioner består av två vuxna och två barn, men matmängden anges *per person och dag*. Levnadsstandarden har räknats ut specifikt för regionerna och baseras på en blandning av primära och sekundära data.

Livsmedel

Ris	179 g
Bröd	38 g
Pasta	56 g
Potatis	105 g
Kassava	95 g
Matbanan	112 g (ca en matbanan)
Böner	28 g
Linser	28 g
Kondenserad mjölk	60 g
Färskost	14 g
Ägg	44 g (ca ett ägg)
Kyckling	49 g
Fisk	36 g
Fläsk	12 g
Kål	59 g
Lök	59 g
Tomat	59 g
Papaya	59 g
Banan	59 g (ca en banan)
Olja	24 g
Socker	30 g
Popcorn	5,8 g

Mat som serveras på lokala restauranger på landsbygden i regionerna San Marín, Cajamarca, Junín och Cusco.

Foton från [Living Income and Living Wage Report](#).

51 Fairtrade International, [Coffee](#), Fairtrade Risk Map.

52 Ibid.

53 Fairtrade International, [Benchmark Peru](#), 2023.

Boende

- Väggar av tegel, cementblock, sten eller adobe-tegel.
- Tak av tegel, kalamín eller härdad betong.
- Golv av material som inte är jord.
- Tillgång till rent dricksvatten i eller förhållandevis nära bostaden (max 30 minuters färdväg totalt under en dag).
- Tillgång till hygienisk toalett/latrin i eller nära bostaden, ansluten till ett avloppssystem.
- Tillgång till elektricitet.
- Tillräcklig boyta: 2 rum med max 2 personer per sovrum (kök och toalett räknas ej).
- Tillräcklig ventilation, särskilt vid matlagning inomhus.
- Tillräcklig belysning.
- Byggnad i rimlig miljö (skydd mot kyla, fukt, värme, regn och vind).

Annat än mat och boende

- Kostnader för hälsovård och utbildning.
- Kläder och skor.
- Personlig hygien.
- Transport.
- Informationstjänster.
- Fritid.
- Heminredning/möbler.
- Övriga sällanköpta varor.

Buffert för oförutsedda utgifter

- Buffert för oförutsedda händelser såsom olyckor, sjukdom och dödsfall/begravningar.
- Ränta och lånekostnader är exkluderade då en levnadsinkomst antas möjliggöra för familjer att undvika att hamna i skuld.

Fattigdom och stor sårbarhet för klimatförändringar

Beräkningsmodellen till vänster visar vad som behövs för att uppnå en enkel men värdig levnadsstandard för en kaffeodlande familj i utvalda regioner i Peru. Men den representerar långt ifrån verkligheten för majoriteten av Perus – eller resten av världens – kaffeodlande familjer. Tvärtom visade en studie från 2019 att nästan hälften av världens kaffeodlare levde i fattigdom.⁵⁴ 2018–2019 var det bara i två av världens tio största kaffeproducerande länder som inkomsten från kaffeodlingen var tillräcklig för att ens leva över den internationella fattigdomsgränsen – vilken är betydligt lägre än nivåerna för levnadsinkomst.⁵⁵ Brasilien brukar nämnas som det land där flest kaffeodlare har möjlighet att komma upp i nivåer motsvarande levnadsinkomst – men 2023 låg fortfarande en klar majoritet av de brasilianska kaffeodlarna under gränsen för en sådan.⁵⁶

Sedan 2023 har marknaden rört sig fort. Världsmarknadspriset på kaffe har skjutit i höjden, till stor del på grund av klimatrelaterade händelser som torka i Brasilien och Vietnam. I februari 2025 publicerade en av världens största dagstidningar, *The New York Times*, ett reportage som visade att kaffeodlare i Honduras upplevde en ökad oro för om de skulle klara sig ekonomiskt i framtiden, trots de ökade priserna.⁵⁷

Kaffe är en klimatkänslig gröda som bara skördas en gång om året, vilket innebär en stor sårbarhet för familjer som livnär sig på odlingen. När skördar förstörs eller uteblir på grund av extremväder som torka och översvämningar, riskerar hela familjer att bli utan inkomst fram till nästa årsskörd. En studie från 2022 fann att minst 60 procent av världens kaffe redan då var hotat av klimatförändringar, avskogning, växtsjukdomar och skadedjur.⁵⁸ Mycket tyder på att hotet är ännu mer utbreddt: I en enkät som Fairtrade Sverige genomförde med odlare från Fairtrade-certifierade

kaffekooperativ i Latinamerika 2023, svarade 100 procent att de märkte av klimatförändringarna i sitt arbete, samt att problemen hade förvärrats de senaste fem åren. 8 av 10 ansåg sig behöva ökad kunskap om klimatanpassning för att kunna fortsätta odla sitt kaffe.⁵⁹

"När det gäller klimatförändringarna, så får vi väldigt lite regn i det här området. Det brukade regna i kanske två månader eller en och en halv, och nu regnar det fyra gånger under vintern, som vi räknar från juni till december. Det är en stor förändring".

Aladino Varrantes Arce, kaffeodlare vid det Fairtrade-certifierade Coopesarapiqui-kooperativet i Costa Rica.

54 J. Valkila, *Why do coffee farmers stay poor?: Breaking vicious circles with direct payments from profit sharing*, Journal of Fair Trade, vol. 4, nr. 2, november 2023–juni 2024.

55 Fairtrade Sverige, *Blir det någon påtår 2050?*, 2023.

56 Daily Coffee News, *GCP Brazil Study Outlines Living Wage Disparities Among Growers*, 28 augusti 2023.

57 The New York Times, *Coffee Prices, Climate Change and the Future of Java*, 22 februari 2025.

58 Fairtrade Sverige, *Blir det någon påtår 2050?*, 2023.

59 Ibid.

“Vädret är oförutsägbart. Det påverkar oss och kaffeskörden. Ibland regnar det inte alls medan det vid andra tillfällen dröjer länge innan vintern kommer.”

Luz Marina Reigoza, kaffeodlare vid det Fairtrade-certifierade kooperativet Coogronevada i Colombia.

Ojämlighet och fluktuerande pris

Trots att småskaliga odlare står för 75 procent av kaffeproduktionen har de ett begränsat förhandlingsutrymme i kaffets värdekedja, som domineras av stora rosterier och olika handelsaktörer. År 2019 kontrollerade fem stora kaffehandlare hälften av allt råkaffe, och över en tredjedel av allt kaffe rostades av de tio största rosterierna. Dessa aktörer har sammantaget ett stort inflytande att påverka vilket kaffe som till slut säljs på kaféer, restauranger och i dagligvarukedjor runt om i världen. Majoriteten av inflytandet, värdet och vinsten i kaffets direkta värdekedja återfinns hos rosterier och dagligvaruaktörer.⁶⁰

Liten andel till odlarna

Knappt tio procent av det totala värdet av kaffet hamnar hos odlarna – trots att de utför det mest krävande arbetet. Merparten av värdet tillfaller i stället bland annat rostare och dagligvaruhandel, enligt [World Intellectual Property Report 2017](#).

Men faktum är att de största aktörerna på kaffemarknaden varken är rosterier eller producenter – utan pensionsfonder, spekulatorer och hedgefonder. Det handlar om stora volymer och stora svängningar på börsen, som styrs från New York när det gäller den vanligaste sortens kaffeböna, arabica. Spekulationerna får stor påverkan för de miljontals odlare som är beroende av att sälja sitt kaffe på en internationell marknad. På en enda dag kan svängningarna på marknaden handla om så mycket som två till tre års svensk årskonsumtion av kaffe.⁶¹

En studie från 2024 visar att de volatila priserna har en betydande negativ inverkan på den psykiska hälsan hos kaffeodlare i Vietnam. Fluktuationerna leder till ökad stress, ekonomisk oro och ökad alkoholkonsumtion. Odlarna rapporterar även sämre sömn, känslor av ensamhet, depression, koncentrationssvårigheter och diffus ångest i en redan pressad vardag. De påverkas alltså inte bara när priset är lågt, utan också av själva osäkerheten.⁶²

Fairtrades minimipris – ett skyddsnät när världsmarknadspriset faller

På nästa uppslag presenteras en graf över världsmarknadspriset på kaffe 1989–2024 samt Fairtrades minimipris under samma period. Grafen synliggör kaffemarknadens extrema svängningar, men illustrerar också tydligt hur Fairtrade i tider av låga marknadspriser utgör ett starkt socialt och ekonomiskt skydd för odlarna. Fairtrades minimipris garanterar dock inte en levnadsinkomst, utan ligger ofta långt under de referenspriser för levnadsinkomst som Fairtrade tar fram, och ska ses som en absolut lägstanivå som odlare och köpare kan utgå ifrån i förhandlingar. Minimipriset syftar till att som minst täcka kostnaden för en hållbar produktion. Det innebär i praktiken att under de perioder som världsmarknadspriset ligger lägre än Fairtrades minimipris, tjänar många icke-certifierade kaffeodlare så lite att de inte ens kan täcka sina produktionskostnader, vilket gör att de i realiteten förlorar pengar. Så var fallet mer än hälften av tiden mellan åren 2011 och 2022. Under vissa perioder, till exempel under delar av 2019, uppgick världsmarknadspriset bara

60 Ibid.

61 Ibid.

62 Københavns Universitet, [Svingende kaffepriser presser vietnamesiske bønder mentalt](#), 2024.

till cirka hälften av Fairtrades minimipris samma år. Den extremt pressade situationen ledde då bland annat till att colombianska kaffeodlare hotade att dra tillbaka sitt kaffe från börsen.⁶³

Korrelation mellan världsmarknadspris och höjda inkomster

Under åren 2019–2023 samlade Fairtrade International in data från 15 regioner i sju länder där Fairtrade-kaffe odlades. Datan inkluderade information om hushållens storlek, antal hektar mark, produktivitet, kostnaden för produktion, inkomster från kaffet samt eventuellt andra inkomstkällor, för att avgöra hur stor andel av odlarna som tjänade en levnadsinkomst. Resultatet visade att det fortfarande finns ett gap till levnadsinkomst på många Fairtrade-certifierade kaffeodlingar. I vissa fall, såsom i delar av Uganda, kom nästan ingen av odlarna upp i en levnadsinkomst under de år (2019–2020) som undersökningen genomfördes. En studie från Columbia University 2021 finner också att Uganda är det land som har störst gap mellan faktiska inkomster och levnadsinkomster för kaffeodlare.⁶⁴ I andra fall, som i delar av Peru under åren 2021–2022, tjänade en majoritet av kaffeodlare vid Fairtrade-certifierade kooperativ en levnadsinkomst (62 procent). Förutom att visa på vikten av produktivitet i förhållande till inkomst, visar tabellen hur få kaffeodlare – även Fairtrade-certifierade sådana – som faktiskt har tjänat motsvarande en levnadsinkomst under de senaste åren. En tänkbar förklaring är att kooperativen sällan lyckas sälja hela sin skörd under Fairtrade-villkor, för att efterfrågan är för liten. När de säljer resterande skörd som icke-certifierad riskerar de gå miste om de fördelar som Fairtrade för med sig. Men framför allt visar tabellen på världsmarknadsprisets relevans: Odlarna i de undersökningar som gjordes under åren 2021–2022, då världsmarknadspriser låg högre, kom nämligen i betydligt större utsträckning upp till en levnadsinkomst, än odlarna på de kooperativ som undersöktes under 2019 och 2020 – även om resultaten varierar mycket från land till land och mellan olika regioner. År 2023 låg priserna lägre igen, vilket också återspeglas i tabellen.⁶⁵

I den enkät som Fairtrade Sverige genomförde i januari 2023 svarade 7 av 10 att deras framtid som kaffeodlare hängde på att priset blev högre i framtiden.⁶⁶ Sedan dess har priset på kaffe ökat med drygt 100 procent. Vid denna rapportens tryckning ligger världsmarknadspriset så högt att de flesta kaffeodlare har möjlighet att få ett pris som ligger över Fairtrades referenspriser för levnadsinkomst⁶⁷, vilket tyder på att det faktiskt är ekonomiskt hållbart att betala sådana priser.

“Allt börjar med att lyssna på odlarna. För både dagens och morgondagens odlare är en sak glasklar: ett stabilt och tillräckligt högt pris är en förutsättning för att förbättra deras försörjning.”

Carla Veldhuyzen van Zanten, Senior rådgivare för hållbar försörjning, Fairtrade International.

Prishöjningar inte enda lösningen

Det finns dock fallgropar i att anta att höjda världsmarknadspriser automatiskt leder till högre inkomster för kaffeodlarna.

Prishöjningar drivs till stor del av inflationen, vilket påverkar även producentländerna. Insatsvaror, som till exempel gödsel, blir dyrare.⁶⁸ Det extremväder som ligger bakom den globala risken för kaffebrist drabbar också odlarna mer direkt: Om man inte har något kaffe kvar att sälja spelar det hypotetiska priset ingen roll.

Blir kaffet på börsen för dyrt, riskerar odlare att stå utan köpare eftersom marknaden avvaktar tills priset (eventuellt) går ner igen. Höga priser ser alltså bra ut för odlarna i teorin men omsätts inte nödvändigtvis i praktiken till högre inkomster.⁶⁹ Därför är långsiktiga handelsavtal och en ökad ekonomisk stabilitet en förutsättning för att levnadsinkomster ska kunna bli verklighet.

Komplicerat spel om kaffebönorna

Kaffehandlare köper bönor från odlare och säljer dem till rosterier. För att säkra framtida leveranser ingår de avtal som låser deras köp i förväg. Om priset sedan sjunker kan handlarna förlora pengar eftersom de fortfarande måste betala de högre priserna till odlarna. Många skyddar sig mot detta genom att satsa pengar på att priset ska falla. Men nu har kaffepriset stigit kraftigt, vilket betyder att satsningarna har lett till stora förluster. Mäklarna som hanterar affärerna kräver att kaffehandlarna betalar mer pengar för att täcka mäklarnas förluster, vilket har fått vissa exportörer att gå i konkurs. Andra köper mindre kaffe, vilket minskar utbudet och driver upp priserna ännu mer. Samtidigt håller många odlare på sina bönor i hopp om ännu högre priser, vilket spår på prisökningen ytterligare och skapar fler problem för kaffehandlarna. Eftersom det alltid finns en risk att finansbolag kräver mer pengar för att täcka handlarnas förluster, håller de också hårt i sina pengar. I stället för att ingå långsiktiga avtal som vanligt, köper kaffehandlarna bara när en odlare har färdiga kaffebönor redo att säljas direkt till en köpare. På så sätt slipper de binda upp sina pengar medan de väntar på betalning. Det hela blir en självuppfyllande profetia, där de som riskerar att förlora mest – som så ofta – är samma personer som är anledningen att kaffet ens finns.⁷⁰

63 *Colombian Coffee Growers Retreat from New York Market Amid Falling Prices*, Deutsche Welle, 13 mars 2019.

64 Columbia Center on Sustainable Investment, *Responsible Coffee Sourcing Report*, 2023.

65 Fairtrade Internationals kartläggning av levnadsinkomster på Fairtrade-certifierade kaffekooperativ 2019–2023.

66 Fairtrade Sverige, *Blir det någon påtår 2050?*, 2023.

67 Business Insider, *Coffee Price*, 31 mars 2025.

68 Global Coffee Report, *Experts Examine Rising Fertiliser Prices*, 31 mars 2025.

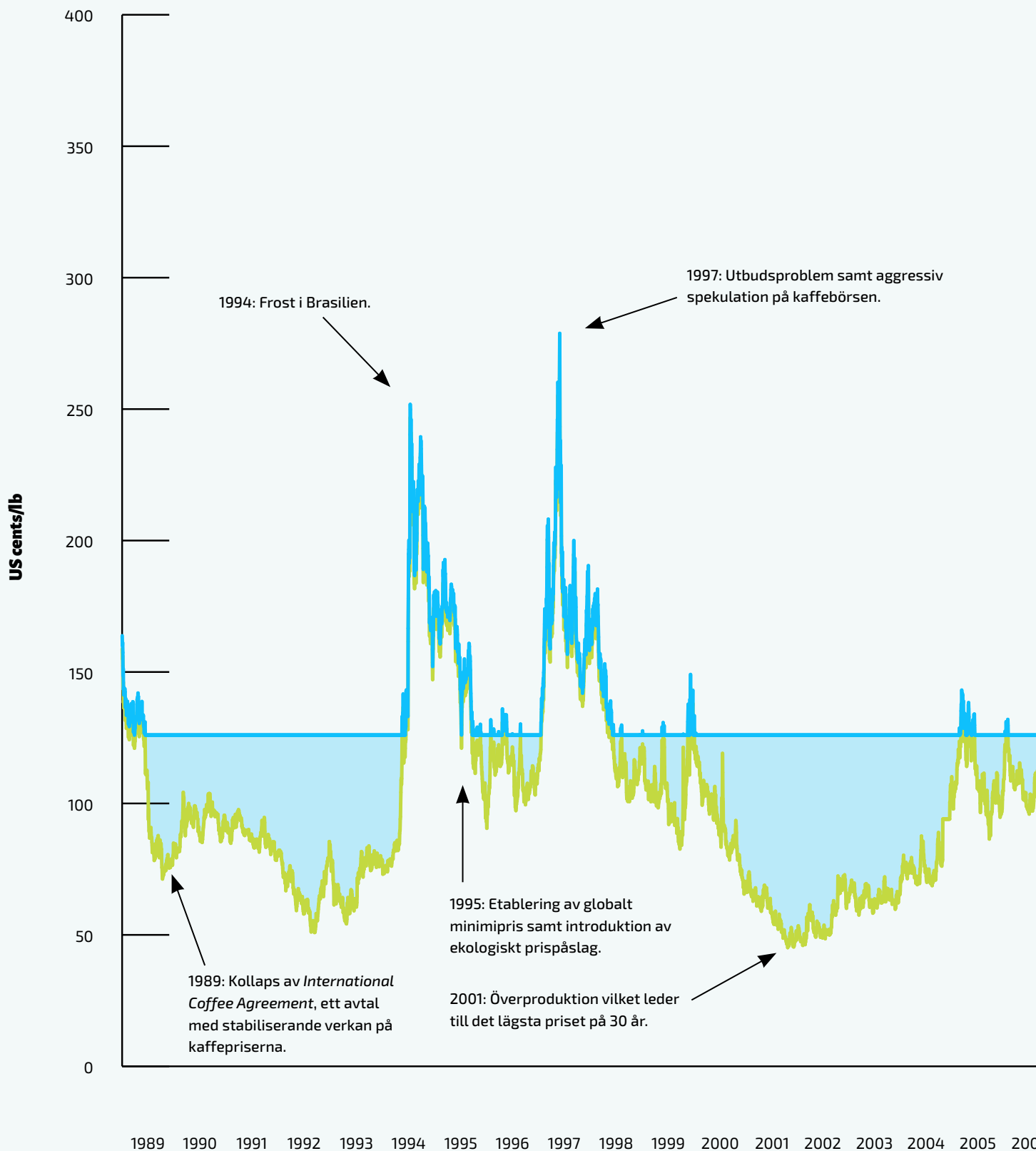
69 The New York Times, *Coffee Prices...*, 2025.

70 Ibid.

Fluktuationer i världsmarknadspriset på arabica-kaffe de senaste 35 åren

Kaffe är en volatil vara på världsmarknaden, med stora svängningar som påverkar miljontals människors vardag. Grafen visar världsmarknadspriset fluktuationer mellan 1989 och 2024, samt Fairtrades minimipris under samma period. Sedan 2024 har mycket hänt på kort tid, och

kaffepriset har nått nya rekordhöga nivåer under början av 2025. Vid denna rapportens tryckning i början av maj 2025 ligger priset på fyra dollar. När världsmarknadspriset stiger till högre nivåer så får Fairtrade-certifierade odlare i stället det.

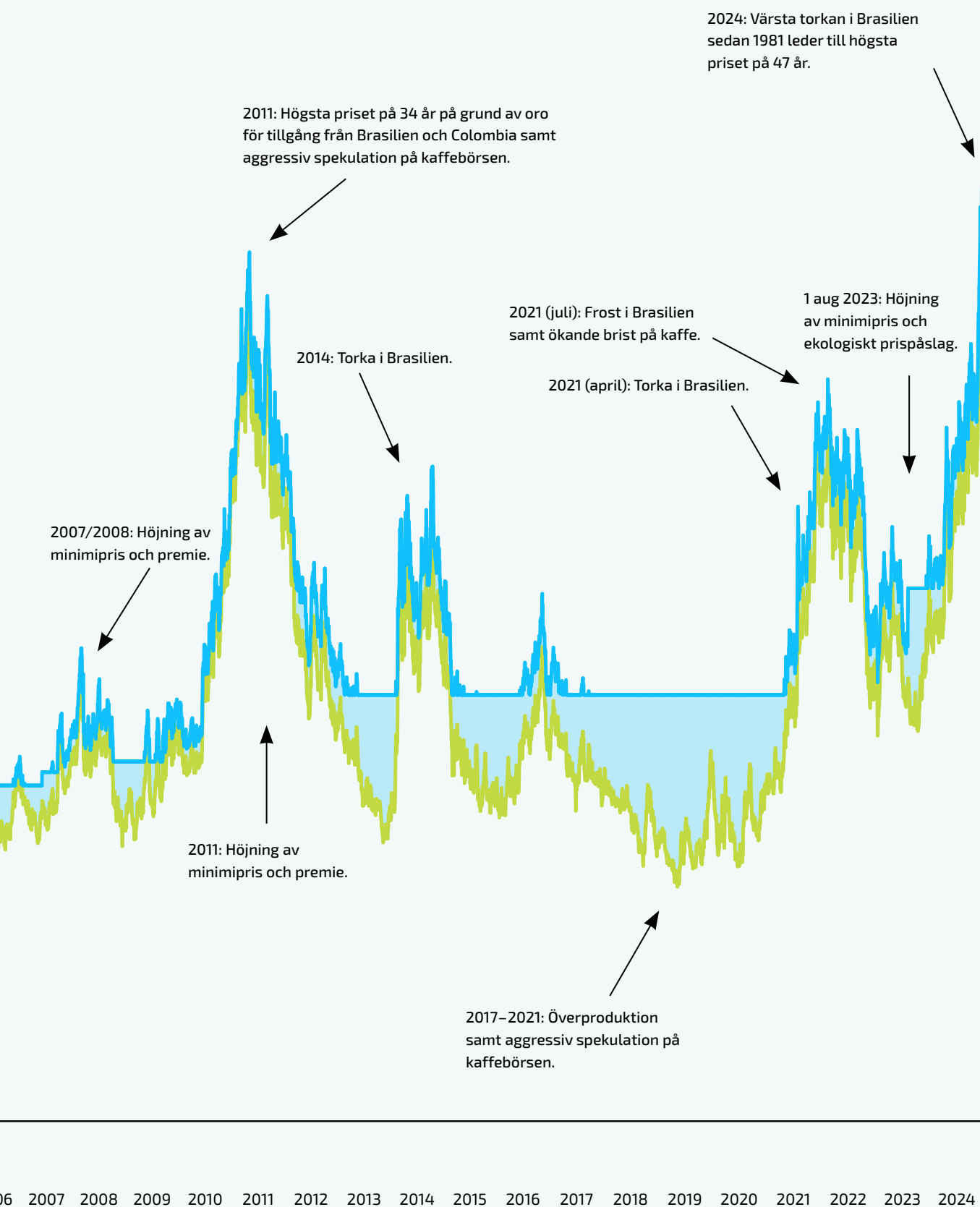

Fairtrades minimipris + premie

Världsmarknadspriset

Gynnsamma förutsättningar och hållbar produktion

Ett hållbart världsmarknadspris över tid är av allt att döma avgörande för att öka kaffeodlares inkomster. Men det är inte den enda faktorn som spelar roll. Enligt *Global Coffee Platform* kan levnadsinkomster uppnås när kaffeodlare har tillgång till tekniskt stöd, teknologi, krediter, organisatoriska kontakter, logistik samt tillträde till marknaden.⁷¹

Dessa faktorer återfinns till stor del i Fairtrades strategi för levnadsinkomst, men delas där upp i två kategorier: **gynnsamma förutsättningar och hållbar produktion**. Gynnsamma förutsättningar inkluderar regelverk och lagar som skapar förutsättningar för kollektiv handling på bred nivå. Ett kafferelaterat exempel är EU:s kommande avskogningsförordning, som anger att varor som producerats med hjälp av avskogning inte får importeras till EU. Det är ett regelverk som ställer höga krav på småskaliga kaffeodlare och som behöver implementeras på ett rättvist och genomtänkt sätt, men som i grunden skapar nödvändiga incitament och förutsättningar för en mer hållbar produktion.⁷² Hållbar produktion inkluderar att odlare behöver optimera sin avkastning, effektivisera jordbruket och – särskilt i fallet kaffe – diversifiera grödor och inkomster och investera i ökad motståndskraft mot klimatförändringarna. Det kan exempelvis handla om att plantera skuggträd eller odla flera olika sorters grödor så att familjen kan sälja mer än bara kaffe och/eller öka sin grad av självförsörjning av mat.⁷³ Utan gynnsamma förutsättningar och en mer hållbar produktion spelar världsmarknadspriset i praktiken en begränsad roll.

"Tack vare kooperativets hjälp har vi bättre skördar och kaffe av högre kvalitet."

Susana Chacón Bustos, kaffeodlare vid det Fairtrade-certifierade kooperativet Coopesarapiqui i Costa Rica.

Så kan företag investera för att nå levnadsinkomster

Trots att forskningen är tydlig vad gäller klimathotet mot kaffe och den finansiering som behövs för att säkra framtidens kaffe, investerar företag en mycket liten andel i en mer hållbar kaffeproduktion.⁷⁴ Dessutom är få företag villiga att betala mellanskillnaden för att komma upp i referenspriser för levnadsinkomst, och branschen saknar till stor del initiativ likt de som presenterades i banankapitlet i denna rapport.

Det finns dock undantag. I Nederländerna finns ett pilotprojekt där kaffeföretag som betalar nivåer motsvarande Fairtrades referenspris för levnadsinkomst i sina leverantörsled, får en särskild status som "ledare inom levnadsinkomst". Det innebär att de får extra synlighet och erkännande vid exempelvis upphandlingar.⁷⁵ Det amerikanska kaffeföretaget Bellwether Coffee har också åtagit sig att köpa 100 procent av sitt kaffe till "priser som stödjer levnadsinkomster", och låter Fairtrade hjälpa till att räkna ut dessa priser för en rad olika ursprung.⁷⁶ I Schweiz har dagligvarukedjan Coop lanserat ett initiativ med målet att betala referenspriser för levnadsinkomst för ekologiskt kaffe från Mexiko och Peru. Åtagandet omfattar i dagsläget omkring 2 000 kaffeodlare och Coop Schweiz planerar att förlänga projektet för att nå fler under kommande år.⁷⁷

Under 2024 och i början av 2025, när denna rapport publiceras, ligger världsmarknadspriset så högt att att förmågan bland handelsaktörer att betala priser i nivå med levnadsinkomster testas i praktiken. Hittills pekar det mesta på att det faktiskt är möjligt och genomförbart att betala sådana priser. Det menar Carla Veldhuyzen, senior rådgivare för hållbar försörjning på Fairtrade International:

– Det är viktigt att köpare åtar sig att betala dessa priser på lång sikt för att säkerställa odlarnas försörjning – och glädjande nog har flera varumärken redan gjort sådana långsiktiga åtaganden. Nu finns ett momentum för hela branschen att ställa om, så länge vi spelar våra kort rätt, säger hon.

71 Daily Coffee News, *GCP Brazil Study...*, 2023.

72 Fairtrade Sverige, *Vad är EUDR? Allt du behöver veta om EU:s lag mot avskogning*, 2024.

73 Fairtrade International, *Living Income*, 2024.

74 Fairtrade Sverige, *Blir det någon påtår 2050?*, 2023.

75 Fairtrade Nederland, *Fairtrade Living Income Leader*, 2024.

76 Fairtrade International, *Fairtrade Living Income - Progress Report 2023*, 2023.

77 Coop Schweiz, *Milestones*, 2024.

Betalningsviljan hos konsumenter en viktig del

Om företag ska kunna betala mellanskillnaden till en levnadsinkomst och ändå behålla sin konkurrenskraft, behöver en förändring ske även i konsumenternas inställning till kaffepriset. Konsumenter har vant sig vid billigt kaffe, särskilt i Sverige där dagligvarukedjorna genom en unik affärsmodell pressar konsumentpriset nedåt.⁷⁸ I mars 2025 skrev Fairtrade Sverige tillsammans med We Effect en debattartikel i Expressen om att ompröva innebörden av dyrt kaffe. Där framgår att varje kopp kaffe kräver ungefär 64 kaffebönor, alltså 32 bär, som ofta plockats för hand och därefter transporterats långt och via många mellanhänder. Vid denna rapportens tryckning kan ett paket kaffe kosta strax över 100 kronor i butik. Det blir mindre än två kronor per kopp.⁷⁹

Fairtrade bidrar till att stänga gapet till en levnadsinkomst

Utöver det bindande minimipriset för kaffe fastställer Fairtrade referenspriser för levnadsinkomst för kaffe från sju ursprung. Dessa fungerar som frivilliga riktmärken för företag som vill arbeta mot levnadsinkomst i sina leverantörsled.

Fairtrade certifierar endast småskaliga kaffeodlare som organiserat sig i kooperativ eller liknande organisationsform, eftersom det möjliggör ett ökat marknadstillträde och innebär mindre sårbarhet för enskilda odlare. I de internationella Fairtrade-kriterierna ingår krav på att företag ska etablera skriftliga avtal som tydliggör pris, betalnings- och leveransvillkor. Dessutom uppmuntras långsiktiga handelsrelationer för att ge producenterna marknadsstabilitet⁸⁰, och köpare ska erbjuda förskottsbetalning på upp till 60 procent av kontraktsvärdet vid behov.⁸¹

En översikt av resultaten i 151 akademiska artiklar (2015–2020) visar att Fairtrade har tydligt positiva effekter när det gäller inkomster, ekonomisk motståndskraft och interndemokrati inom odlarkooperativ.⁸² En Harvard-studie från 2022 visar också att Fairtrade bidrar till minskad ojämlikhet genom att minska antalet aktörer i värdekedjan och flytta större del av processandet till producenterna själva.⁸³

Fairtrade arbetar även med utbildande insatser för att höja kaffeodlarnas produktivitet och anpassa odlingarna till klimatförändringarna. Att producenter får möjlighet att öka sin avkastning och förbättra kvaliteten på sina grödor är en av grundpelarna för att uppnå levnadsinkomster.⁸⁴

"Vi har kunnat köpa nya, moderna spisar. De gamla skadade våra familjer, ledde till huvudvärk och ögonirritation. Jag föredrar verkligen den här spisen. Tiden jag sparar sedan vi köpt den använder jag till att hämta vatten, städa eller umgås med vänner."

Mabraat Kabbada, kaffeodlare i Etiopien.

Fairtrade-premien: Produktivitet, kontantutbetalningar och skolgång för barnen

För att uppnå levnadsinkomster på Fairtrade-kooperativ blir även den så kallade Fairtrade-premien, som är en extra utbetalning utöver försäljningspriset, avgörande. För just kaffe har Fairtrade öronmärkt minst en fjärdedel av premien för investeringar i den egna produktionen, såsom effektivisering av jordbruket. Faktum är att siffror från 2023 visar att kaffeodlarna själva valde att lägga närmare en tredjedel av Fairtrade-premien på sådana insatser. Det har bland annat inneburit inköp av mer motståndskraftiga fröväxter i Uganda, plantering av skuggträd i Costa Rica och kompostjord som bättre klarar värmen i Tanzania. I Brasilien sparade kaffeodlare en del av premien i en särskild klimatifond, vilken efter torkan 2021 användes för att stötta odlare vars skördar drabbats hårdast.⁸⁵

Under 2022 spenderades ytterligare cirka en fjärdedel av Fairtrade-premien på finansiella förmåner, vilket kan innefatta direkta utbetalningar till kaffeodlare och deras familjer. Omkring fem procent spenderades också på "sociala" projekt, vilket exempelvis kan innefatta bygget av en skola eller borrandet av en ny vattenbrunn. Sammantaget bidrar alltså Fairtrade-premien både till sådant som ingår under det bredare begreppet levnadsinkomst, såsom skolgång för barnen och rent vatten, men också till klimatanpassning, optimering av jordbruket för att generera större och mer hållbara skördar – samt direkta kontantutbetalningar till kooperativmedlemmar.

"Vi är mycket glada över att ha en skola här i samhället. Den byggdes av kooperativet med hjälp av Fairtrade-premien. Vi kommer att fortsätta leverera kaffebönor och ge nya generationer möjlighet att studera här."

José Amado Torres, kaffeodlare vid det Fairtrade-certifierade kooperativet Asoseyneku i Colombia.

78 Fairtrade Sverige, *Blir det någon påtår 2050?*, 2023.

79 Expressen, *Debatt: Det rekorddyra kaffet – är egentligen för billigt*, 31 mars 2025.

80 Fairtrade International, *Trader Standard*, 2024.

81 Fairtrade International, *Standards for Small-Scale Producer Organisations – Coffee*, 2024.

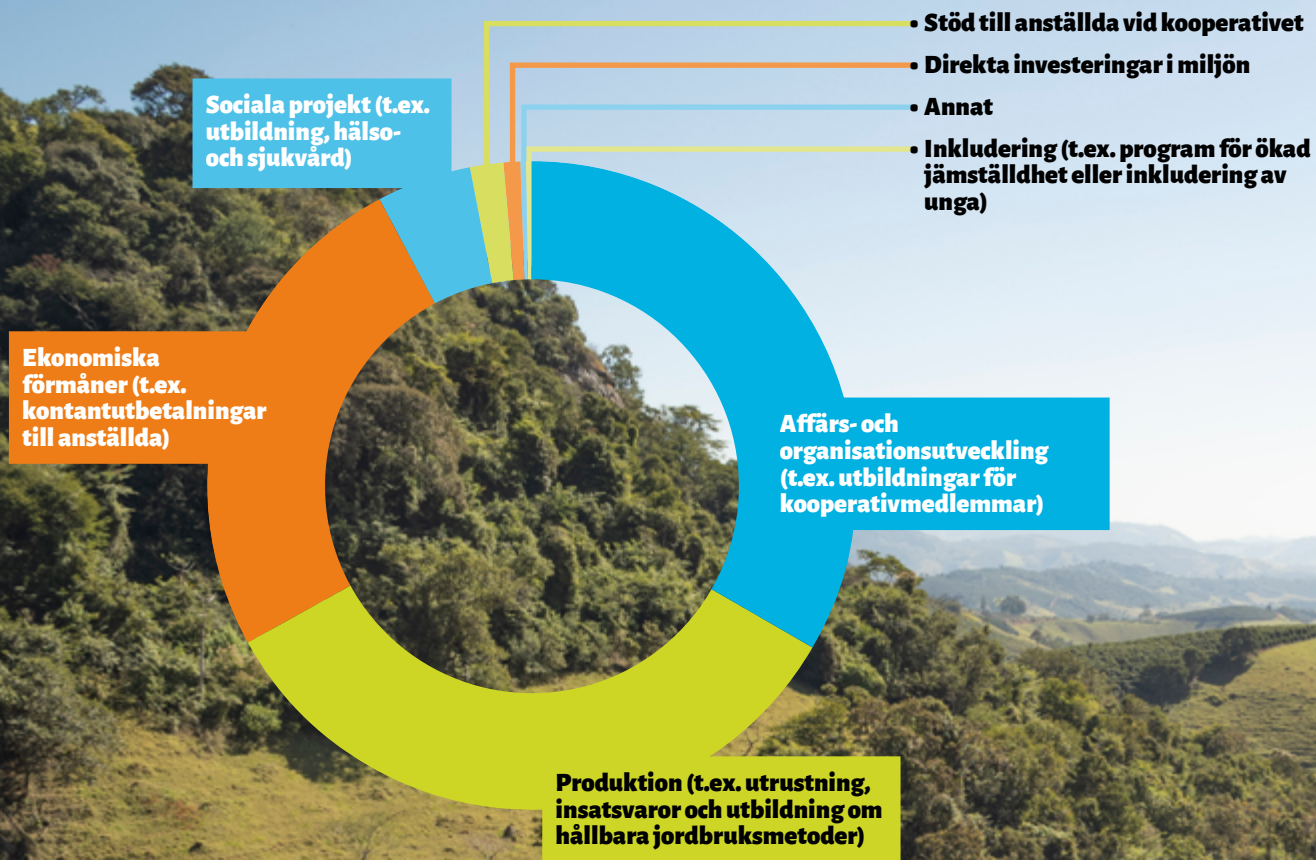
82 Fairtrade International, *Exploring Fairtrade's Impact – A Review of Research on Fairtrade from 2015–2020*, 2022.

83 Nunn, Nathaniel, *Fair Trade*, 2024 (draft).

84 Fairtrade International, *Decent Livelihoods*, 2024.

85 Fairtrade Sverige, *Blir det någon påtår 2050?*, 2023.

Kaffeodlares investering av Fairtrade-premien 2022–2023

Sammanfattning

- Kaffebranschen utgör en enorm global ekonomi som påverkas mycket av yttre faktorer som börsspekulationer och klimatförändringar.
- Nästan hälften av världens kaffeodlare lever i fattigdom.
- Höjda kaffepriser har potential att höja odlares inkomster, men behöver kombineras med investeringar i en mer hållbar produktion och omfördelning i värdekedjan.
- Fairtrade bidrar till ökad ekonomisk trygghet, minskad ojämlikhet, långsiktiga handelsrelationer och stöd till klimatanpassning. Fairtrade tar också fram referenspriser för levnadsinkomst och samarbetar med företag som vill höja inkomsterna i sina leverantörsled.

Avslutande analys

Vi har i denna rapport undersökt levnadslöner och levnadsinkomster i globala leverantörsled, jämfört dem med faktiska löner och inkomster samt diskuterat och visat på hur levnadslöner och levnadsinkomster kan uppnås – med ett särskilt fokus på banan- och kaffesektorn.

Vår tabell över levnadslöner och faktiska löner i länder där riskråvaror som bananer, kaffe, te, bomull och textilier produceras, visar att gapet till levnadslöner är utbrett inom samtliga sektorer. Det faktum att lönen inte är i nivå med en levnadslön i någon av de undersökta sektorerna och länderna indikerar att problemet är i det närmaste systematiskt. I vår rapport "Rätten till en levnadsinkomst: En förutsättning för Agenda 2030" från 2019, framgår att situationen är liknande även inom blomsterbranschen och för människor som syr fotbollar. Även småskaliga odlare av exempelvis kaffe, socker och kakao är i stor skala drabbade av bristen på en levnadsinkomst. Faktum är att nästan hälften av världens småskaliga kaffeodlare lever under den internationella fattigdomsgränsen.

Det är viktigt att notera att nivån för en levnadslön och levnadsinkomst bör utgöra en *miniminivå*, som ska räcka till en enkel – men värdig – levnadsstandard. Ändå ligger lönerna i flera av de undersökta regionerna bara på omkring hälften av en levnadslön. Kort sagt: Miljontals odlare och anställda i globala leverantörsled kan fortfarande år 2025 inte leva på inkomsten från sitt arbete.

Olika utmaningar för olika sektorer

Rätten till levnadslön och levnadsinkomst är grundläggande för en hållbar världshandel. Stöd för att aktivt arbeta med frågorna finns såväl inom FN och EU som på statlig nivå i både producent- och konsumentländer. Samtidigt visar vår rapport att förutsättningar och tillvägagångssätt för att adressera frågorna skiljer sig mellan olika branscher. Banan och kaffe skiljer sig exempelvis åt när det gäller produktionen. Kaffebanschen

sysselsätter mångfaldigt fler människor globalt, leverantörskedjorna är längre och handeln mer komplex, med börshandel och spekulationer där stora belopp omsätts dagligen. Slutprodukten består dessutom ofta av en blandning av kaffebönor från flera olika ursprung med olika kvalitet och priser, vilket gör det mer komplicerat att betala referenspriser för levnadsinkomst. Bananen, däremot, är en råvara som inte förädlas på samma sätt och som är enklare att spåra genom hela värdekedjan. I bananbranschen finns sektorsövergripande initiativ i flera konsumentländer och ett engagemang för levnadslöner bland dagligvaruaktörer och företag. Anställda i många bananproducerande länder har också redan kommit upp i högre lönenivåer. För kaffe saknas i stor utsträckning liknande breda initiativ från företagets håll, och inkomsterna bland odlarna är i regel lägre. Nu befinner vi oss dock i en situation där världsmarknadpriset på kaffe speglar Fairtrades referenspriser för levnadsinkomst, eller till och med ligger högre än dessa, utan att kaffebanschen helt omkullkastats. Konsumenter vill fortfarande köpa kaffe, trots de nuvarande höga priserna. Det utgör en stor möjlighet för företag som vill verka för höjda inkomster för odlarna i sina leverantörsled.

Övriga sektorer där gapet ofta är stort mellan faktiska löner eller inkomster och levnadslöner eller levnadsinkomster inkluderar kakao, där utbrett barnarbete komplicerar läget ytterligare, och textil- och bomullsbranschen, som sysselsätter en ovanligt hög andel kvinnor. Vilka utmaningar som är mest framträdande, och vilka lösningar som är mest aktuella, varierar med andra ord kraftigt mellan sektorerna.

Det finns alltså anledning att se på frågan om levnadslöner och levnadsinkomster sektorsvis, samtidigt som många åtgärder kan appliceras över flera sektorer och mer brett. Därför är några av de rekommendationer som avslutar denna rapport specifika för bananer respektive kaffe, medan andra är generella. Målet är detsamma: att säkerställa att den globala handeln leder till att människor i första ledet av värdekedjan tjänar en lön eller inkomst som täcker kostnaderna för en värdig levnadsstandard.

Nödvändighet för framtida livsmedelsproduktion

Vid tiden för denna rapport publicering befinner sig prisökningarna på många livsmedel i Sverige på rekordnivåer.⁸⁶ Ojämlighet i de globala värdekedjorna är en bidragande orsak, men det går inte att bortse från att den främsta drivkraften bakom de stigande priserna är klimatförändringarna – som leder till sämre skördar och därmed minskat utbud.

Mycket pekar på att de höga priserna inte är tillfälliga, utan snarare något konsumenterna måste vänja sig vid. Det är en utveckling som forskare, odlare och handelsaktörer länge har varnat för.

Paradoxalt nog är just högre priser till odlare och bättre löner för anställda en nödvändighet för att i längden undvika ännu större prisökningar på exempelvis kaffe, kakao och bananer. Priserna stiger när det råder – eller befaras uppstå – brist på råvaror, något som förvärras av klimatförändringar och den pågående urbaniseringen. Allt fler, särskilt unga, lämnar landsbygden för staden. Kvar blir jordar som antingen inte ger tillräcklig avkastning eller som ingen längre anser det vara lönsamt att bruka.

Att arbeta för levnadslöner och levnadsinkomster är därför inte bara en fråga om rättvisa – det är en förutsättning för ett långsiktigt hållbart jordbruk. Det handlar både om att trygga miljön och om att skapa incitament för människor att stanna kvar inom jordbruket och fortsätta producera de råvaror vi alla vill ha tillgång till.

86 [Matprisökningarna tar fart – kaffe och kakao rusar](#), Dagens Nyheter, 11 april 2025.

I verktygslådan för en mer hållbar världshandel

Ett tydligt medskick till aktörer som vill verka för bättre villkor för världens odlare är alltså att se till att dagens höga priser når hela vägen fram till odlare och anställda och omsätts till höjda inkomster. Men för att det ska göra skillnad i längden krävs också att odlare vågar lita på att inkomsterna kommer att stanna på den nivån, vilket i sin tur kräver att företag betalar högre priser även långsiktigt.

Detta kan påskyndas genom lagstiftning, exempelvis CSDD-direktivet och liknande initiativ på EU-nivå. Det är därför glädjande att levnadslöner och levnadsinkomster inkluderats i CSDD-direktivet och att annan lagstiftning är på gång som skapar gynnsamma förutsättningar för ett större gemensamt ansvarstagande i hela värdekedjan. Sådan lagstiftning kan också påskynda producenternas omställning till mer hållbart jordbruk.

Tredjeparts-certifieringar och referenspriser

För företag, konsumenter och upphandlande myndigheter som redan i dag vill betala priser i nivåer med levnadslöner och levnadsinkomster, finns lösningar hos tredjeparts-certifieringar som Fairtrade. Med fungerande, tillgängliga metoder som Fairtrades bananbonus och fastställandet av referenspriser för levnadslön och levnadsinkomst har Fairtrade kommit långt med att säkra priser och löner som kan möjliggöra värdiga levnadsstandarder för människorna som producerar vår mat. Tredjeparts-certifieringar – vars efterlevnad kontrolleras av ett oberoende organ – utgör ett viktigt verktyg för såväl företag som konsumenter och producenter som vill verka för en mer hållbar handel.

Oberoende riktmärken och vidare forskning

Riktmärken och nivåer för levnadslön och levnadsinkomst är nödvändiga och hjälpsamma för att utföra studier och göra trovärdiga jämförelser. Samtidigt är de inte tillräckliga för att på egen hand förbättra nuläget. Att Ecuador har fastställt en egen nivå för levnadslön exempelvis, innebär inte att anställda i landet tjänar en sådan lön i praktiken. Lika lite leder Anker-institutets riktmärken automatiskt till förändring. Anker-metoden är dock ledande i det att den är transparent, metodologiskt robust och brett erkänd och accepterad. Den är dessutom internationellt jämförbar. Anker-institutet leder också oberoende forskning inom relaterade områden som exempelvis löneklyftor mellan könen, vilket är viktigt för att fördjupa kunskapen kring hållbara ersättningar.

Oberoende internationella riktmärken finns alltså redan, och uppdateras dessutom årligen för inflationen och vid behov när den lokala kontexten kräver det. Nästa steg är att alla aktörer i globala värdekedjor gör levnadslöner och levnadsinkomster till egna vedertagna mål för en hållbar värld.

Ökat momentum i tider av höga priser

Sedan Fairtrade Sverige publicerade rapporten "Rätten till en levnadsinkomst: En förutsättning för Agenda 2030" år 2019, har spelplanen på många sätt förändrats. Politiken och lagstiftningen har rört sig framåt, samtidigt som inflation och så kallade polykriser (flera globala kriser som samspelar) har drivit upp priser och sänkt människors konsumentkraft världen över. En orolig omvärld gör att beslutsfattare nu i ökad omfattning tvekar inför att ta nödvändiga beslut för en mer rättvis värld. Det märks exempelvis på det så kallade Omnibus-förslaget som riskerar att urvattna flera viktiga hållbarhetsdirektiv inom EU.

I Sverige har många aktörer inom näringslivet samtidigt tydliggjort att viljan att driva på för en mer hållbar handel med levnadslöner och levnadsinkomster är stor. När politiken nu på många håll tar steg tillbaka inom hållbarhet, finns en möjlighet för företag och andra

handelsaktörer att i större utsträckning själva åta sig uppdraget att uppnå levnadslöner i sina leverantörskedjor.

Detta görs redan, på flera håll. Bland annat pågår en dialog mellan olika nordiska dagligvarukedjor och andra aktörer om möjligheten till ett nordiskt initiativ för levnadslön i bananbranschen. I Sveriges regioners gemensamma uppförandekod för leverantörer finns också en skrivning om att levnadslöner bör främjas:

"2.6 Levnadslöner främjas

a) Löner och förmåner som betalas ut för en normal arbetsvecka uppfyller åtminstone nationella rättsliga standarder eller branschriktmärkesstandarder, beroende på vilken som är högst. Under alla omständigheter bör lönerna alltid vara tillräckliga för att tillgodose grundläggande behov och för att ge viss diskretionär inkomst."⁸⁷

Men arbetet är långt ifrån färdigt. När nu våra globala livsmedelssystem stresstestas av pågående klimatförändringar och ekonomisk oro finns en stor möjlighet att kliva fram som ledande aktör för en mer hållbar världshandel. Det finns en viktig roll att axla – och ett unikt momentum att ta tillvara – för att säkerställa att odlare och anställda i globala leverantörsled får sin rätt till levnadsinkomst och levnadslön uppfyllt.

87 Sveriges regioner, *Bilaga till kontraktsvillkor om tillbörlig aktsamhet för hållbara leveranskedjor* Hållbar Upphandling, 2022.

Rekommendationer

Nedan följer konkreta exempel på hur olika aktörer kan gå till väga.

Till företag

- Anta en inköpsstrategi och målsättningar som innefattar levnadslön, levnadsinkomst, anständiga arbetsvillkor, fri organisering och kollektivavtal.
- Verka proaktivt för att betala referenspriser motsvarande levnadslön och levnadsinkomst samt genomför kartläggningar och projekt för att uppnå detta i leverantörskedjan, med fokus på kända riskråvaror.
- Genomför *Human Rights Due Diligence* för riskråvaror och ta fram strategier tillsammans med aktörer i värdekedjan för att åstadkomma levnadslön och levnadsinkomst för odlare och anställda. Genomför riskanalyserna i meningsfullt samarbete med intressenter, identifiera de största riskerna, upprätta en åtgärdsplan och följ upp och revidera vidtagna åtgärder.
- Ta reda på om minimilönerna i ursprungslandet ligger på en nivå motsvarande levnadsinkomst och levnadslön och om arbetsgivaren på producentnivå implementerar minimilöner i policyer, uppförandekoder och andra styrande dokument. Om minimilönerna ligger under levnadslönenivå, initiera en diskussion om hur dessa kan höjas.
- Undvik så kallat *cut and run*, alltså att bryta med producenter från länder som inte i nuläget når upp till nivåer för levnadslöner och levnadsinkomster. Stanna i stället kvar och verka för att förhållandena ska bli bättre genom att bland annat betala motsvarande referenspriser för levnadslön och levnadsinkomst.
- Uppmuntra och stöd kollektiva fackliga förhandlingar och avtal samt bidra med finansiering av facilitering för förbättrade relationer mellan arbetsmarknadens parter genom värdekedjan.
- Säkerställ att handelsaktörer i företagets leverantörsled inte använder sig av så kallade *Unfair trading practices* samt att de i största möjliga mån etablerar långsiktiga handelsrelationer med producenter.
- Samarbeta med de mest ambitiösa ackrediterade tredjepartscertifieringarna som finns på marknaden för att verifiera hållbarhetskrav vid inköp och extra betalningar mot levnadslön och levnadsinkomst samt för att få kvalitet i uppföljningen.
- Använd möjligheten att betala motsvarande levnadslön för anställda på Fairtrade-certifierade bananplantager genom den effektiva och etablerade lösningen med Fairtrades bananbonus.
- Öka volymåtagandet för Fairtrade-märkta bananer, så att producenter kan sälja större delar av sin skörd under Fairtrade-villkor. I flera ursprung uppnås redan i dag nivån för det fastställda referenspriset för levnadslön i landet genom köp av Fairtrade-certifierade bananer.

Inled sektorsövergripande initiativ för att uppnå levnadsinkomster i kaffebranschen, likt de initiativ som finns på flera håll för bananbranschen. Nu finns möjlighet att agera medan förutsättningarna är gynnsamma – vänta inte tills världsmarknadspriset sjunker igen.

Satsa på dubbelcertifierat kaffe (Fairtrade och ekologiskt), då det på bästa sätt möjliggör en hållbar produktion och en ekonomisk stabilitet i längden. Fairtrade-odlare är organiserade i kooperativ, vilket stärker deras konkurrens- och motståndskraft över tid liksom deras positioner i prisförhandlingar.

Gör ett långsiktigt åtagande att betala Fairtrades referenspriser för levnadsinkomst, för att säkerställa att kaffeodlare även i framtiden ska kunna leva på sitt arbete – oavsett fluktuationer i världsmarknadspriset.

Till upphandlande myndigheter

- Utför riskanalyser, särskilt för råvaror inom sektorer där det finns stora risker för kränkningar av mänskliga rättigheter, och ställ adekvata hållbarhetskrav i relation till dessa risker.
- Använd de mest ambitiösa ackrediterade tredjepartscertifieringarna som finns på marknaden för att verifiera hållbarhetskrav vid upphandlingar och få kvalitet i uppföljningen.
- Följ existerande principer och riktlinjer för hållbar offentlig upphandling och använd det stöd som finns i bland annat Upphandlingsmyndighetens kriteriebibliotek⁸⁸ och Fairtrades vägledning för rättvist handlade produkter.⁸⁹ Inspireras av Sveriges regioners gemensamma uppförandekod för upphandling som ställer krav på att levnadslöner ska främjas.
- Ställ krav på 100 procent dubbelcertifierat (Fairtrade och ekologiskt) kaffe, te, kakao och bananer i upphandlingar. Utbudet finns och riktlinjerna att stödja sig mot likaså. Detta görs redan i dag i många kommuner och regioner.
- Tillåt leverantörer att prisjustera i pågående avtal åtminstone kvartalsvis, med tanke på de stora prisfluktuationerna på världsmarknadspriset på kaffe. Hos vissa upphandlande myndigheter tillåts i nuläget prisjustering endast en gång per år, och då kopplat till SCB:s Konsumentprisindex (KPI), vilket kan innebära stor risk för en förlustaffär för leverantören.

88 Upphandlingsmyndigheten, *Kriteriebibliotek* Upphandlingsmyndigheten, 2024.

89 Fairtrade Sverige, *Vägledning för upphandling av rättvist handlade produkter*, 2024.

Till Sveriges regering

- Led utvecklingen och gör rätten till levnadslön och levnadsinkomst samt jämställda ersättningar till en prioriterad fråga i arbetet med de globala hållbarhetsmålen inom Agenda 2030, inom regelverk och avtal som styr företagande och internationell handel, samt inom utvecklingssamarbetet där ett särskilt fokus sedan 2023 finns på kopplingen mellan handel och utveckling.
- Verka för att införlivandet av CSDD-direktivet i svensk lag blir så heltäckande och effektivt som möjligt. Det innebär också att verka för att det Omnibus-förslag som EU-kommissionen lagt fram inte urholkar innehållet i direktivet på ett sätt som försvagar dess huvudsakliga syfte.
- Skärp kravet i Lagen om offentlig upphandling⁹⁰ om att en upphandlande myndighet **ska**, inte som i dag **bör**, beakta miljöhänsyn, sociala och arbetsrättsliga hänsyn vid offentlig upphandling om upphandlingens art motiverar detta. Tydliggör och förstärk kraven på riskbaserad *due diligence* i strategier för offentlig upphandling, särskilt för råvaror där sociala och miljömässiga risker är välkända. Minimikraven för hållbarhet bör omfatta både miljömässiga och sociala aspekter – inklusive ett uttryckligt krav på att leverantörer arbetar aktivt för att uppnå levnadslöner och levnadsinkomster i sina leverantörsled.

Alla kan vara med och bidra till levnadslöner och levnadsinkomster i globala leverantörsled, genom att:

- Prata om rätten till en hållbar ersättning för alla som arbetar. Använd gärna den här rapporten som stöd.
- Be arbetsgivare byta till Fairtrade-kaffe på jobbet.
- Fråga efter (exempelvis) Fairtrade-bananer i butik om de saknas.
- Engagera sig för rättvis handel och hållbar konsumtion, exempelvis genom att lämna ett medborgarförslag till kommunen om att bli Fairtrade City.
- Välja Fairtrade-märkt när det finns.

90 [Lag \(2016:1145\) om offentlig upphandling](#), Svensk författningssamling, 2016.

